

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА

МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

**ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ
КРЕДИТ-ИҚТИСОД ФАКУЛТЕТИ**

“БАНК ИШИ” КАФЕДРАСИ

АДИЛОВА МАТЛУБА РИХСИЕВНА

**ДЕХҚОН ВА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИ МИКРОКРЕДИТЛАШ
ТАРТИБИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

5230700 – Банк иши таълим йўналиши бўйича

бакалавр даражасини олиш учун ёзилган

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

“ҲИМОЯГА РУХСАТ ЭТИЛДИ”

“ҲИМОЯГА РУХСАТ ЭТИЛДИ”

Факультет декани

“Банк иши” кафедраси мудири

и.ф.н., Р.Саидов

и.ф.д., профессор А.А.Омонов

ИМЗО

ИМЗО

“ ____ ” _____ 2018 й.

“ ____ ” _____ 2018 й.

Илмий раҳбар: ўқ. Рахматов А.

« ____ » _____ 2018 й.

ТОШКЕНТ - 2018

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикасида деҳқон ва фермер хўжаликларини кредитлаш, шу жумладан, микрокредитлаш амалиётини такомиллаштириш улар фаолиятини молиялаштириш тизимини ривожлантиришнинг зарурий шarti ҳисобланади. Шу боисдан, республикада кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектларига, шу жумладан, деҳқон ва фермер хўжаликларига имтиёзли микрокредитлар беришга катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги ПҚ-2746-сонли “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, имтиёзли микрокредитлар ажратишнинг янги шартлари жорий қилинди. Жумладан, микрокредитлар асосий қарзни тўлашга олти ой муддатли имтиёзли даврни ҳисобга олган ҳолда уч йил муддатга бериладиган бўлди. Шунингдек, микрокредитларнинг гаров таъминотига нисбатан қўйиладиган талаблар енгиллаштирилди.

Маълумки, ҳозирги кунда юртимизда 51 фоиздан зиёд аҳоли қишлоқ жойларда яшайди. Бироқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши 17 фоиздан ошмайди. Аграр соҳа маҳсулотларини қайта ишлаш ҳажми эса 10 фоизга ҳам етмайди. Ҳолбуки, ривожланган давлатларда бу кўрсаткич 50 фоиздан ортиқни ташкил этади. Шу муносабат билан қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш бўйича комплекс дастур ишлаб чиқиш лозим.¹

Айни вақтда, деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлашда айрим муаммоларнинг мавжудлиги кузатилмоқда. Масалан, миллий валютанинг қадрсизланиш суръатининг юқори эканлиги сабабли микрокредит ҳисобидан товарлар сотиб олиш имконияти пасаймоқда.

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь

Бундан ташқари, деҳқон хўжаликларида юқори ликвидли гаров объектларининг етишмаслиги кузатилмоқда. Шунингдек, тижорат банкларида ресурсларнинг етишмаслиги муаммосининг мавжудлиги микрокредитлар ҳажмини оширишга тўсқинлик қилмоқда.

Умуман олганда, деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлаш тартибини такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган муаммоларнинг мавжудлиги ва уларни ҳал қилишга қаратилган таклифларни ишлаб чиқишнинг зарурлиги ушбу битирув малакавий ишнинг долзарблигини белгилайди.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси.

Деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлаш масаласи хорижлик иқтисодчи олимлар – О. Ястребова, А.Субботин, Н. Фигуровская, Д. Макнотон, И. Петренко, П.Чужинов, К.Пиплз ва бошқаларнинг илмий ишларида тадқиқ қилинган².

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан А. Боймуратов, С. Исмаилова, Қ. Тошматовларнинг илмий ишларида деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлашнинг назарий ва амалий жиҳатлари таҳлил қилинган³.

² Ястребова О., Субботин А. Рынок сельскохозяйственного кредита//Вопросы экономики. – Москва, 2005. – №6. – С. 25; Фигуровская Н. Современное состояние сельского хозяйства требует результативных действий государства//Экономист. – Москва, 2009. – №8. – С. 43.; Юсупов М.С. Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. И.ф.б. фалсафа докт. Дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – 30-б.; Макнотон Д. Банковские учреждения в развивающихся странах. В 2-х т. - Вашингтон: ИЭР Всемирного банка, 1994. – С. 323.; Петренко И.Я., Чужинов П.И. Экономика сельскохозяйственного производства. – Алма-Ата: Кайнар, 1992. – С. 434-437.; Пиплз К. Развитие системы сельскохозяйственного кредита в США: уроки для России//Вопросы экономики. – Москва, 1997. - №8. – С. 156.

³ Боймуратов А.Д. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тижорат банклари томонидан кредитлаш амалиётини такомиллаштириш йўналишлари. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф.– Тошкент, 2008. – Б. 13.; Исмаилова С.С. Ўзбекистон Агросаноат мажмуасида лизинг фаолиятини ривожлантиришнинг иқтисодий асослари. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф.– Тошкент, 2009. – Б. 15.; Тошматов Қ.Ф. Фермер хўжаликларини кредитлаш механизмини такомиллаштириш орқали қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ривожлантириш. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф.– Тошкент, 2010. – Б. 14.

Битирув малакавий ишининг мақсади.

Битирув малакавий ишининг мақсади бўлиб, деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлаш тартибини такомиллаштиришга қаратилган таклифлар ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг вазифалари.

Битирув малакавий ишининг вазифалари:

- қишлоқ хўжалигини микрокредитлашнинг назарий асосларини ўрганиш;
- қишлоқ хўжалиги микрокредитлаш амалиётини такомиллаштириш борасидаги хориж тажрибасини таҳлил қилиш ва унинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш;
- Ўзбекистон Республикасида деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлашнинг замонавий ҳолатини таҳлил қилиш ва мавжуд тенденцияларни аниқлаш;
- деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлаш тартибини такомиллаштиришга қаратилган таклифлар ишлаб чиқиш.

Битирув малакавий ишининг объекти.

Тадқиқотнинг объекти бўлиб, Акциядорлик-тижорат “Агробанк”нинг деҳқон ва фермер хўжалигини микрокредитлаш амалиёти ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг предмети.

Тадқиқот предмети бўлиб, деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлаш жараёнида юзага келадиган молиявий муносабатлар ташкил этади.

Мавзунинг назарий-амалий аҳамияти.

Битирув малакавий иши назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлиб, ундаги хулосалар, таклифлардан деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлашнинг назарий ва амалий муаммоларини ҳал қилишга қаратилган тадбирларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Битирув малакавий иши таркибий тузилиш ва ҳажми.

Битирув малакавий иши таркибан кириш, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Ишнинг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги асослаб берилган, унинг предмети, объекти, мақсади ва вазифалари шакллантирилган, ишнинг назарий-амалий аҳамияти баён этилган.

Ишнинг биринчи бобида қишлоқ хўжалигини микрокредитлашнинг назарий асослари ёритилган ва хориж тажрибаси ўрганилган.

Ишнинг иккинчи бобида Ўзбекистон Республикасида деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлашнинг замонавий ҳолати таҳлил қилинган ва мавжуд тенденциялар аниқланган.

Ишнинг учинчи бобида деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлаш тартибини такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган муаммолар аниқланган ва уларни ҳал қилишга қаратилган таклифлар ишлаб чиқилган.

Ишнинг хулоса қисмида шакллантирилган хулосалар ва ишлаб чиқилган таклифларнинг қисқача мазмуни акс эттирилган.

1-бoб. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ МИКРОКРЕДИТЛАШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ ВА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

1.1. Қишлоқ хўжалигини микрокредитлаш хусусидаги назарий қарашлар

Қишлоқ хўжалигини микрокредитлаш масаласи иқтисодчи олимлар томонидан илмий асосда тадқиқ қилинган ва тегишли илмий хулосалар, тавсиялар шакллантирилган.

О.Ястребова ва А.Субботинларнинг хулосасига кўра, қишлоқ хўжалик корхоналарининг молиявий ҳолатининг барқарор эмаслиги ва тўловга қобиллик даражасининг паст эканлиги уларнинг кредит муассасаларининг молиявий хизматларидан, шу жумладан, микромолиявий хизматларидан фойдаланиш даражасини оширишга тўсқинлик қилади⁴.

Н.Фигуровскаянинг фикрига кўра, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини микромолиялаш жараёни давлат томонидан молиявий кўллаб-қувватланиши лозим. Бунда асосий эътибор давлат бюджетидан ресурслар ажратиш ва бонификацияга қаратилиши керак.

Фикримизча, Н.Фигуровскаянинг фикри аҳамиятга молик. Чунки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг микромолиявий хизматлардан фойдалариш имкониятларининг чекланганлиги давлатнинг ушбу жараёнга аралашувини зарурий ҳолатга айлантиради⁵.

М.Юсуповнинг фикрича, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва тармоққа етказиб бериладиган моддий-техника ресурслари ҳамда кўрсатиладиган хизматлар нархлари ўсиши ўртасидаги диспаритетнинг кучайиб борганлиги, давлат харид нархларининг пастлиги оқибатида аграр

⁴ Ястребова О., Субботин А. Рынок сельскохозяйственного кредита//Вопросы экономики. – Москва, 2005. – №6. – С. 25.

⁵ Фигуровская Н. Современное состояние сельского хозяйства требует результативных действий государства//Экономист. – Москва, 2009. – №8. – С. 43.

секторда ишлаб чиқариш рентабеллиги ва товар ишлаб чиқарувчиларнинг даромадлари иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан сезиларли даражада ортида қолмоқда⁶.

Н.Андреев томонидан амалга оширилган тадқиқотларнинг натижалари кўрсатадики, кўпчилик ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида, шу жумладан МДХ мамлакатларида қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредит тўловига лаёқатлилиги паст даражада эканлиги кузатилмоқда. Бундай шароитда қишлоқ хўжалик корхоналарининг тижорат банкларининг микромолиявий хизматларидан фойдаланиш имкониятини ошириш муаммоси юзага келади. Ушбу муаммони ҳал қилишда асосан уч хил ёндашув мавжуд:

1. Ҳукумат Давлат бюджетининг маблағлари ёки махсус ташкил этилган давлат жамғармасининг маблағлари ҳисобидан тижорат банклари орқали қишлоқ хўжалик корхоналарини кредитлашни таъминлайди.

Бундай ёндашувда тижорат банклари молиявий воситачи сифатида пассив рол ўйнайдилар ва одатда кичик миқдордаги маржа эвазига қишлоқ хўжалик корхоналарини кредитлашни амалга оширадилар.

2. Давлат тижорат банклари томонидан қишлоқ хўжалик корхоналарига берилаётган кредитлар бўйича юзага келадиган кредит рискинни тўлиқ ўз зиммасига олади. Берилган кредит ўз вақтида қайтмай қолган ҳолатда кредитнинг асосий қарз суммаси ва унга ҳисобланган фоизлар бўйича юзага келган қарздорлик суммаси давлат томонидан тижорат банкларига тўлаб берилади.

3. Тижорат банклари томонидан қишлоқ хўжалик корхоналарига нисбатан паст фоиз ставкаларида имтиёзли кредитлар берилади. Имтиёзли кредитнинг фоиз ставкаси билан банк кредитларининг бозор ставкаси

⁶ Юсупов М.С. Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. И.ф.б. фалсафа докт. Дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – Б.17.

ўртасидаги фарқ суммаси давлат томонидан тижорат банкларига тўлаб берилади.

Халқаро амалиётда учинчи ёндашувнинг нисбатан самарали эканлиги ўз исботини топди. Яъни, кредитнинг қайтиш даражасини ошириш, тижорат банкларининг кредит портфелида қишлоқ хўжалик кредитларининг барқарор салмоғини шакллантириш имкони юзага келди.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан А.Боймуротовнинг фикрига кўра, қишлоқ хўжалик корхоналарининг тижорат банклари кредитларидан фойдаланиш имкониятини оширишга нисбатан уч ёндашув мавжуд бўлиб, айнан учинчи ёндашув, яъни банклар томонидан қишлоқ хўжалик корхоналарига берилган кредитларнинг имтиёзли фоиз ставкаси билан банк кредитларининг бозор ставкаси ўртасидаги фарқни давлат томонидан тижорат банкларига тўлаб берилиши нисбатан самарали ёндашув деб ҳисобланади⁷.

Бу ерда А.Боймуротов давлат томонидан қишлоқ хўжалигига берилган банк кредитларини субсидиялашни таклиф қиляпти. Фикримизча, ушбу таклиф жуда ўринли бўлиб, фақат бир нарсани таъкидлашни истардикки, кредитларнинг фоиз ставкаларини субсидиялаш маълум шартлар асосида амалга оширилиши лозим. Масалан, давлат буюртмасини бажарган фермер хўжаликларига берилган кредитларнинг фоиз ставкалари субсидияланиши лозим.

Шунингдек, А.Боймуратовнинг хулосасига кўра, ҳукумат учун қишлоқ хўжалигига кредит хизмати кўрсатадиган кам сонли тижорат банклари билан ишлаш иқтисодий жиҳатдан, харажатлар мониторингини амалга ошириш чиқимларини камайтириш нуқтаи-назаридан қулай ҳисобланади. Аммо қишлоқ хўжалигини кредитлашнинг бир-иккита тижорат банкларида тўпланиши банклараро рақобат муҳитига салбий

⁷ Боймуратов А.Д. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тижорат банклари томонидан кредитлаш амалиётини такомиллаштириш йўналишлари. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф..– Тошкент, 2008. – Б. 13.

таъсир кўрсатади ва бу ҳолат қишлоқ хўжалигини кредитлаш жараёнига салбий таъсирни юзага келтириши мумкин. Мазкур салбий таъсир кредитларнинг фоиз ставкалари даражасини ошишида, тижорат банкларининг фоиз маржасини ўсиши ҳисобига қишлоқ хўжалик корхоналарининг муддатли депозитларига тўланадиган фоиз ставкаларининг пасайишида яққол намоён бўлиши мумкин.

Вексель муомаласини дебитор-кредитор қарзлар бўйича республикада салмоқли ўрин тутувчи қишлоқ хўжалигида жорий этилиши нисбатан самаралироқ бўлади. Фермер хўжаликлари билан шартнома асосида давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалик маҳсулотлари харид қилувчилар, ушбу ҳолда “Ўзпахтасаноат” уюшмаси пахта заводлари, “Ўздонмаҳсулот” ассоциацияси корхоналари эмитент сифатида иштирок этишлари мумкин. Векселлар топширилган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳисоб-китобида фойдали фоизли дисконтлар асосида фермер хўжаликларига берилиши мумкин. Вексель муомаласининг муҳим шартларидан бири бу чиқарилган векселларнинг товарлар билан таъминланганлигидир, ушбу ҳолда “Ўзпахтасаноат” уюшмаси пахта заводлари, “Ўздонмаҳсулот” ассоциацияси корхоналари томонидан харид қилинган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳисобланади (пахта ва дон). Векселлардан нотўғри мақсадларда фойдаланишни тўхтатиш мақсадида истисно сифатида уларнинг депозитар ҳисобларда нақдсиз айланмасини амалиётга киритиш мумкин, векселнинг ўтиши тасдиғи сифатида депозитар ҳисобварақлар бўйича ўтказмалар кўчирмаси (выписки переводов) хизмат қилиши мумкин.

С.Исмайлова таклиф қиладики, қишлоқ хўжалиги техникаларини молиялаштириш бўйича давлат томонидан ажратилаётган субсидиялар

ҳажмини кўпайтириш орқали техника ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш зарур⁸.

Аммо давлатнинг субсидия бериш имкониятининг чекланганлиги С.Исмайлованинг диққат-эътиборидан четда қолган.

Қ.Тошматов қишлоқ хўжалигини банклар томонидан кредитлаш масаласини тадқиқ қилган ва тадқиқот натижалари асосида шундай хулосага келади: “давлат эҳтиёжлари учун етиштирилаётган пахта ва ғалла ҳосилидан ташқари қишлоқ хўжалигининг бошқа маҳсулотларини етиштириш учун фермер хўжаликларига зарур бўлган айланма маблағлари ва асосий воситаларни самарали кредитлаш тизимини яратиш ва аста-секин давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ҳисоб-китоб жамғармаси маблағлари ҳисобидан кредитланаётган фермер хўжаликларини тўғридан-тўғри тижорат банкларининг махсус ҳисобрақамларидан очиладиган кредит линияси орқали имтиёзли кредитлашга ўтказиш зарур”⁹.

Аммо ҳозирги даврда фермер хўжаликлари давлат маблағлари ҳисобидан ажратилаётган имтиёзли кредитлар ҳисобидан ўз рентабеллигини таъминлаб турибди. Бунинг устига, тижорат банкларида имтиёзли кредитлар бериш учун зарур бўлган арзон ресурслар мавжуд эмас.

Шунингдек, Қ. Тошматов хулоса қиладики, республикамизда пахта хомашёси ва ғалла етиштиришнинг ўртача харажатлари миқдори ҳамда баҳосининг аниқ белгиланганлиги давлат эҳтиёжлари учун пахта ва ғалла етиштираётган хўжаликларни имтиёзли кредитлашда, уларнинг рентабеллигини прогнозлашда муҳим амалий аҳамият касб этади. Пахта ва ғалла етиштириш учун сарфланадиган харажатлар меъёрини аниқлашда

⁸ Исмайлова С.С. Ўзбекистон Агросаноат мажмуасида лизинг фаолиятини ривожлантиришнинг иқтисодий асослари. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф..– Тошкент, 2009. – Б. 15.

⁹ Тошматов Қ.Ф. Фермер хўжаликларини кредитлаш механизмининг такомиллаштириш орқали қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ривожлантириш. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф..– Тошкент, 2010. – Б. 14.

хар бир вилоятнинг ўзига хос тупроқ-иқлим шароити, мавжуд имкониятлари ҳамда ноқулай шарт-шароитлар ҳисобга олинган.

М.Хожибоев ҳам фермер ва деҳқон хўжаликларини кредитлаш тизимини тадқиқ қилган. У тадқиқот натижалари асосида давлат эҳтиёжи учун етиштириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулоти учун ажратиладиган имтиёзли кредит миқдорини шартнома бўйича етказиб берилиши режалаштириладиган маҳсулот қийматининг 80 фоизи миқдорида белгилаш керак деган хулосани шакллантирган¹⁰.

1.2. Қишлоқ хўжалигини микрокредитлашни такомиллаштириш бўйича хориж тажрибаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари

Германияда фермер хўжаликларига бериладиган кредитларнинг асосий қисми “Райфайзенбанк”ка, Францияда эса, “Кредит Агриколь” банкининг ҳиссасига тўғри келади.

Германия ва Францияда тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларига берилган имтиёзли кредитларнинг фоиз ставкаси билан кредитларнинг фоиз ставкаси ўртасидаги фарқ Давлат бюджетининг маблағлари ҳисобидан бонификация қилинади, яъни субсидияланади. Бунда субсидия суммаси тўғридан-тўғри тижорат банкига ташлаб берилади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига банklar томонидан берилган кредитларнинг фоиз ставкасини давлат маблағлари ҳисобидан бонификация қилиш амалиёти қуйидаги афзалликларга эга:

– қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчиларининг тижорат банклари кредитларини қайтариш билан боғлиқ бўлган харажатлари миқдори камаяди;

¹⁰ Хожибоев М.Ш. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида фермер ва деҳқон хўжаликларини кредитлаш тизимини такомиллаштириш. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф.– Тошкент, 2010. – Б. 19.

– тижорат банкларининг қишлоқ хўжалигини кредитлаш жараёнидаги кредит рисқи даражаси пасаяди.

Бангладешнинг Грамин банки қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган кичик тадбиркорлик субъектларини кредитлаш борасида катта тажрибага эга бўлган тижорат банки ҳисобланади.

Грамин банк томонидан “гуруҳ жавобгарлиги” асосида кредитлаш усули катта самара берди.

Бунда кредит олувчи мижозлар кичик гуруҳларга бирлашади. Кредит олган аъзо кредитни қайтариб бериши билан гуруҳнинг кейинги аъзоси кредит олиш имконига эга бўлади. Ушбу усул гуруҳ аъзоларини кредитни ўз вақтида ва тўлиқ қайтаришга ундайди. Тижорат банки учун эса, кредит рисқи сезиларли даражада камаяди.

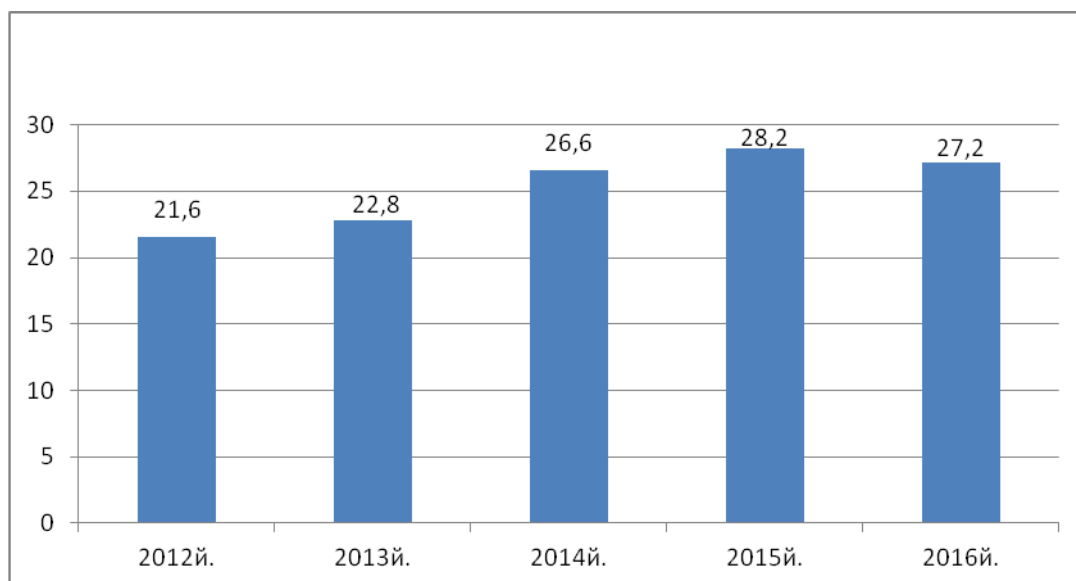
Шуниси характерлики, яқин қариндошларнинг бир гуруҳга бирлашишига руҳсат этилмайди.

Грамин банк мижозларни тўловга қобиллигига кўра икки гуруҳга, яъни кредит тўловига лаёқатлилиги юқори бўлган ва кредит тўловига лаёқатлилиги паст бўлган мижозларга ажратди.

Граминбанк томонидан кредит тўловига лаёқатлилиги юқори бўлган мижозларга кредитлар бозор ставкасида берилди. Бу эса, биринчидан, банкнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш имконини берди; иккинчидан, аҳолининг қашшоқ қатламига имтиёзли ставкаларда берилган кредитлар натижасида юзага келган молиявий йўқотишларнинг ўрнини қоплаш учун шароит яратади.

Граминбанкнинг кредитлари имтиёзли ставкаларда ва бозор ставкаларида берилади. Шуниси характерлики микрокредитларнинг 60 фоиздан ортиқ қисми имтиёзли ставкаларда берилади. Бунинг сабаби шундаки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг рентабеллик даражасининг паст эканлиги уларни бозор ставкаларида кредит олишларига имкон бермайди.

1-расм маълумотларидан кўринадик, 2012-2015 йилларда Граминбанк томонидан берилган микрокредитларнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг

1-расм. Граминбанк томонидан берилган микрокредитларнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг салмоғи¹¹, фоизда

салмоғини ўсиш тенденцияси кузатилган. Бу эса, биринчидан, Бангладешнинг аграр мамлакат эканлиги билан изоҳланса, иккинчидан, қишлоқ хўжалигини кредитлашни Граминбанк кредитлаш фаолиятининг устувор йўналишларидан бири эканлиги билан изоҳланади.

Шунингдек, 1-расм маълумотларидан кўринадик, 2016 йилда Граминбанк томонидан берилган микрокредитларнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг салмоғи 2015 йилга нисбатан 1,0 фоизли пунктга пасайган. Бу эса, сезиларсиз даражадаги пасайиш суръати бўлиб, мазкур даврда уй ҳайвонлари сотиб олиш ва балиқчиликни ривожлантиришга берилган кредитларнинг микрокредитларнинг умумий ҳажмидаги салмоғини 6,0 фоизли пунктга ошганлиги билан изоҳланади.

¹¹ Расм Grameen Bank. Annual Reports маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

2015 йилда Граминбанк томонидан берилган микрокредитларнинг умумий ҳажмида уй ҳайвонлари сотиб олиш ва балиқчиликни ривожлантиришга берилган кредитларнинг салмоғи 17,6 фоизни ташкил этган бўлса, 2016 йилнинг якунига келиб ушбу кўрсаткич 23,6 фоизни ташкил этди.

Қуйидаги жадвал маълумотлари орқали Граминбанкнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига, яъни деҳқон ва фермер хўжаликларига берган микрокредитларни кўриб чиқамиз.

1-жадвал

Граминбанк томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган микрокредитларнинг суммаси ва ўртача йиллик фоиз ставкалари¹²

Кўрсаткичлар	Йиллар					2016 йилда 2012 йилга нисбатан ўзгариши
	2012	2013	2014	2015	2016	
Микрокредитлар, млн. БДТ	25 934	28 755	35 425	42 038	51 000	196,6 %
Микрокредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси, %	9,7	3,3	8,9	7,8	7,1	- 2,6 ф.п.

1-жадвал маълумотларидан кўринадики, 2012-2016 йилларда Граминбанк томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган микрокредитлар миқдорининг ўсиш тенденцияси кузатилган.

2016 йилда мазкур микрокредитлар суммаси 2012 йилга нисбатан юқори даражада (қарийб икки баробарга) ошган. Бу эса, Граминбанк кредитлаш фаолиятининг устувор йўналишларидан бири эканлигидан далолат беради ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг фаолиятини ривожлантириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

1-жадвал маълумотларидан кўринадики, 2012-2016 йилларда Граминбанк томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига

¹² Жадвал Grameen Bank. Annual Reports маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

берилган микрокредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкасининг пасайиши кузатилган. Бу эса, мазкур соҳага ажратилган микрокредитлар миқдорининг ошишида муҳим роль ўйнаган.

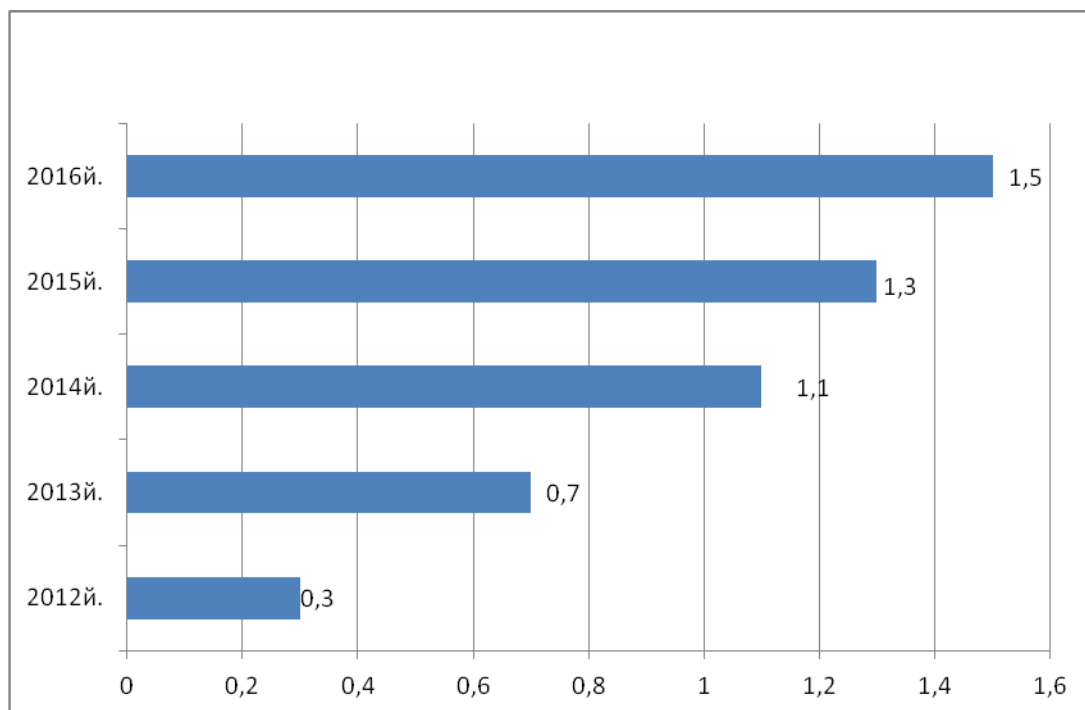
АҚШда тадбиркорлик субъектларининг кредитларидан фойдаланиш имкониятига салбий таъсир қилувчи омилларнинг мавжудлиги, хусусан, уларнинг сезиларли қисмида пул оқимининг заифлиги, рақобат курашидаги мавқеининг заифлиги Ҳукуматни аҳоли тадбиркорлигини кредитлаш жараёнини молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга қаратилган кенг қамровли тадбирларни амалга оширишга мажбур қилди ва ушбу тадбирларни амалга ошириш ҳамон давом этмоқда. Хусусан, 1993 йилда АҚШ Кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш маъмурияти ташкил этилди.

АҚШда қишлоқ хўжалигига молиявий хизмат кўрсатадиган банклар томонидан чиқарилган узоқ муддатли облигациялар Федерал захира тизими томонидан юқори ликвидли актив сифатида тан олинган. Бунинг натижасида ушбу облигацияларнинг тижорат банклари учун инвестицион жозибадорлиги ошди. Бунинг сабаби шундаки, мазкур облигацияларга қилинган инвестициялар тижорат банкларининг жорий ликвидлилигини аниқлашда ликвидли актив сифатида тан олинади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини микромолиялашнинг ресурс таъминотида тижорат банкларининг кредитлари ва давлат бюджетининг маблағлари муҳим ўрин тутди.

Аграр соҳадаги капитал оқимларини бошқариш натижаларининг аҳамиятли қирраси самарали инвестиция йиғими ва жамғармаси системасининг вужудга келиши билан намоён бўлади. Инвестиция жамғармаси ва молиявий ресурслар трансформациясида, яъни “узун” пулларда асосий вазифа мамлакатнинг салоҳиятидан келиб чиқади.

Шуниси диққатга сазоворки, европа давлатларида аграр соҳага алоқадор фондлар ўз фаолиятларини амалдаги имтиёзли солиқ тизими доирасида амалга оширадilar.

2-расм. “PARIBAS” (Франция) банки томонидан кўрсатилган микромолиявий хизматлар ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига кўрсатилган микромолиявий хизматларнинг салмоғи¹³, фоизда

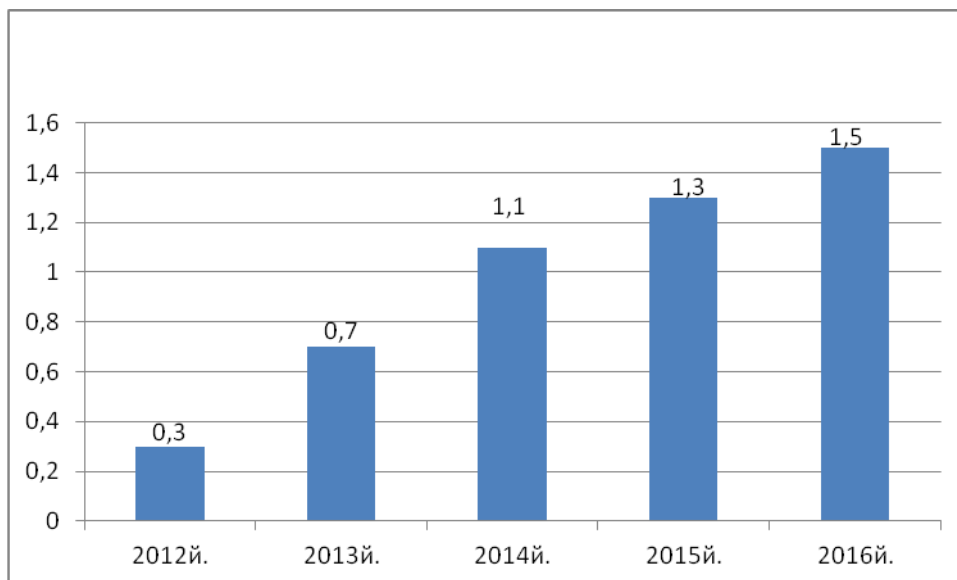
2-расм маълумотлардан кўринадики, “Paribas” банкнинг кредит кўйилмалари ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг салмоғи 2012-2016 йилларда пасайиш тенденциясига эга бўлган. Бу эса, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини кредитлашни такомиллаштириш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади.

Фикримизча, ушбу банк томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг салмоғини пасайиши ушбу кредитларнинг сифатини таҳлил қилинган давр мобайнида ёмонлашиб борганлиги билан изоҳланади (3-расм).

3-расм маълумотларидан кўринадики, “Paribas” банкнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган микрокредитлар бўйича

¹³ “Paribas” банкнинг 2012-2016 йилларда эълон қилинган йиллик ҳисоботлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланди.

захира ажратмаси даражаси 2012-2018 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бу

3-расм. “PARIBAS” (Франция) банки томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган микрокредитлар бўйича захира ажратмаси даражаси¹⁴, фоизда

эса, ушбу субъектларга берилган кредитларнинг сифатини ёмонлашадиганлигидан далолат беради.

Ўз навбатида, берилган кредитларнинг сифатини ёмонлашиши тижорат банкининг ликвидлилигига ва молиявий барқарорлигига нисбатан салбий таъсирни юзага келтиради.

1.3. Қишлоқ хўжалигини микрокредитлашнинг давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг зарурлиги

И.Петренко ва П.Чужиновларнинг хулосасига кўра, қишлоқ хўжалигининг бир қатор ўзига хос хусусиятлари (табiiй иқлим шароитлари, ишлаб чиқариш циклининг муддати) сабабли қишлоқ хўжалиги кредит бозори узлуксиз фаолият олиб бора олмайди. Бу эса ўз навбатида, давлат олдида ушбу соҳани назорат қилиб туриш муаммосини келтириб чиқаради. Сўзсиз, қишлоқ хўжалиги давлатнинг тўғридан-тўғри

¹⁴ “Paribas” банкнинг 2012-2016 йилларда эълон қилинган йиллик ҳисоботлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланди.

дотациялар, имтиёзли кредитлар, шу жумладан, микрокредитлар шаклида фаол молиявий қўллаб-қувватлашни талаб қилади. Аммо шуни ҳам эътиборга олиш жоизки, қишлоқ хўжалигини давлат томонидан кредитланиши кўпинча кутилган натижаларни бермасдан турибди. Бу каби кредитларнинг қайтарилиш даражаси эса пастлигича қолмоқда, молиявий муассасалар эса ушбу жараёнларда молиявий маблағлар кузатувчиси сифатида қолишмоқда. Маълумки, қишлоқ хўжалигига ажратиладиган чекланган давлат маблағлари аграр секторнинг кредит маблағларига бўлган эҳтиёжларини қаноатлантира олмайди¹⁵.

И.Петренко ва П.Чужиновларнинг қишлоқ хўжалигини давлат томонидан дотациялар, имтиёзли кредитлар орқали молиявий қўллаб-қувватлаш хусусидаги фикрига қўшиламиз. Шунингдек, давлат томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг қайтарилиш даражасининг пастлиги хусусидаги фикр ҳам ўринли.

Р.Щенин тадқиқотлари натижалари кўрсатадики, Европа Иттифоқида қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг баҳоларини давлат томонидан харид қилиш тизимида муаммолар юзага келмоқда. Ана шундай муаммолардан бири Халқаро савдо ташкилоти (ХСТ) томонидан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозорини эркинлаштиришга нисбатан қўйилган талаблар билан боғлиқ. Маълумки, ХСТ томонидан 1995 йилдан бошлаб қишлоқ хўжалик маҳсулотлари савдосини эркинлаштириш дастури амалга оширилмоқда. Ушбу дастур қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш даражасини қисқартириш, экспортни субсидиялашни қисқартириш, барча нотаъриф воситаларни таърифли воситалар билан алмаштиришни кўзда тутди¹⁶. Бу эса, фермер хўжаликларини кредитлаш, шу жумладан, микрокредитлаш

¹⁵ Петренко И.Я., Чужинов П.И. Экономика сельскохозяйственного производства. – Алма-Ата: Кайнар, 1992. – С. 434-437.

¹⁶ Щенин Р. Экономика Европейского Союза. – М. Дело, 2013 – С. 137.

жараёнини давлат томонидан қўлалб-қувватлашни чегараланишига олиб келади.

ХСТ томонидан қўйилган талаблардан келиб чиққан ҳолда, 2009 йилда Еврокомиссия қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига бериладиган субсидиялар миқдорини ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ равишда белгилашни бекор қилди. Бундан ташқари, фермерларга бериладиган бир маротабалик субсидиялар миқдори камайтирилди.

Шунингдек, ХСТнинг талабларига мувофиқ, 2010 йилдан бошлаб, арпа ва ўсимлик ёғига, 2012 йилдан бошлаб, мол гўшти, бузоқ гўшти, крахмал ва уруғликка субсидиялар бериш тўхтатилди.

АҚШда фермер хўжаликларини субсидиялаш ҳажми қисқармоқда. 2012 йилда АҚШ Сенати қишлоқ хўжалигига давлат томонидан қилинадиган харажатлар миқдорини кейинги 10 йил мобайнида 23,6 млрд долларга қисқартириш тўғрисидаги қонун лойиҳасини маҳқуллади. Бунда ҳар йили ғалла етиштирувчи фермерларга бериладиган субсидиялар миқдори 5,0 млрд. АҚШ долларида қисқаради¹⁷.

Европа Иттифоқи мамлакатларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларга бюджетдан йирик миқдорда субсидиялар бериш йўлга қўйилган. Бундан ташқари, ЕИга янги аъзо бўлган ва ҳосилдорлиги паст бўлган мамлакатларга ҳам субсидиялар берилади. Масалан, Голландияда ғалланинг ҳосилдорлиги гектарига 80 центнерни ташкил этади, Польшада эса, ушбу кўрсаткич 17 центнерни ташкил қилади.

Европа ҳудудидаги давлатларда (Гордеев, 2006) тадқиқотлар олиб борилганда, уларда қишлоқ хўжалик ерларида ипотека механизмидан фойдаланиб, капитал қўйилмаларни бошқаришнинг ўзига хос методлари ва усуллари мавжудлигини кўриш мумкин. Масалан, Белгияда давлат қишлоқ хўжалик ерларини аграр соҳа ишлаб чиқарувчилари ўртасида узоқ муддатли қайта тақсимлаш тамойилига амал қилади. Голландияда ер

¹⁷ <http://lenta.ru/news/2012>

майдонларига махсус бириктирилган институтлар томонидан ишлаб чиқилган бозор нархлари асосида эгалик қилинади, шунингдек, ердан вақтинчалик (ижара) ва қишлоқ хўжалигида мақсадли фойдаланиш амалиёти қўлланилади. Германияда 2 гектардан ортиқ ер майдонига эга бўлган қишлоқ хўжалик субъекти ўзига нисбатан йирик фермерларга бириктирилиб, у томонидан бошқарилади. Италияда қишлоқ хўжалик йўналишида фойдаланиладиган ерларга давлат томонидан кам фоизларда (25-30% бозор ставкаси) 30 йилгача муддатда заёмлар бериш амалиёти мавжуд¹⁸. Японияда давлат ер бошқарувини рационализация қилиш Корпорацияси ерга эгалик қилиш, вақтинчалик тасарруф этиш, ер майдонларини бериш ёки ўтказиш ҳуқуқига эгадир.

Халқаро Тикланиш ва тараққиёт банкининг эксперти Д.Макнотон (МакНотон, 1994) томонидан амалга оширилган тадқиқот натижалари кўрсатдики, фикрига кўра, ижара ҳуқуқи ва бўлғуси ҳосилни гаровга олиш йўли билан фермер хўжаликларига кредитлар, шу жумладан, микрокредитлар бериш улар фаолиятини ривожлантиришда муҳим ўрин тутди.

Аммо ижара ҳуқуқини гаровга олиш асосида кредит бериш механизми республикамиз амалиётида мавжуд эмас. Чунки, кредитни қайтара олмаган фермерни ердан маҳрум қилиш тартиби ўзининг ҳуқуқий ечимини топмаган.

Э.Ароновнинг фикрига кўра, ишлаб чиқариш ҳажмининг тушиши, ер бозорининг ривожланмаганлиги аграр секторда гаров муаммосининг юзага келишига сабаб бўлади ва давлат маълум мақсадда гаров ўрнини ўз кафолатлари билан алмаштиради. Қарзлар бўйича кафолатлар қишлоқ хўжалиги соҳасини банклар учун анчагина жозибадор қилади. Шу орқали

¹⁸ Гордеев А. Повышать инвестиционную привлекательность сельского хозяйства / А. Гордеев // АПК: экономика, управление, 2006. – №4. – С. 2-4.

қишлоқ хўжалигини молиялаштириш соҳасига тақдим қилинаётган кредитлар бўйича тижорат рискларини қисман ўз зиммасига олувчи молиявий муассасалар жалб қилинади, қишлоқ хўжалигига давлат бюджетидан ажратилаётган маблағлар қисқаради ва бир вақтнинг ўзида давлат кредит учун қисман таъминотни тақдим этади.

Хорижий давлатлар амалиётини ўрганиш натижалари кўрсатадики, давлат томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига солиқ имтиёзлари бериш улар фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлашнинг кенг қўлланилаётган шаклларида бири ҳисобланади.

Европа Иттифоқи мамлакатларида фермерларнинг даромадлари бошқа тармоқлардаги компанияларнинг даромадларига нисбатан сезиларли даражада кам бўлганлиги сабабли, уларга нисбатан паст ставкадаги фойда солиғи қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасида ҳам қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига нисбатан бир қатор солиқ имтиёзлари қўлланилади. Хусусан, деҳқон хўжаликларида давлат рўйхатидан ўтказилганлик учун давлат божи олинмайди. Бориш қийин бўлган ва тоғли туманларда ташкил этилган тадбиркорлик субъектларидан давлат божи белгиланган ставканинг 20 фоизи миқдорида ундирилади.

Республикамизда фермер ва деҳқон хўжаликлари давлатга ер солиғи тўлайди. Уларга нисбатан икки хил шаклда солиқ имтиёзлари берилган:

- ер солиғини тўлашдан озод қилиш шаклида;
- солиқ солинмайдиган ер участкалари шаклида.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг замонавий ривожланиш босқичида пахта ва ғалла етиштираётган фермер хўжаликларини кредитлаш Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 февралдаги ПҚ-3574-сонли “Пахта хом-ашёси ва бошоқли дон етиштиришни молиялаштириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори талаблари асосида амалга оширилади.

Мазкур Қарорга мувофиқ:

- * 2018 йил 1 мартдан бошлаб, ишлаб чиқарувчиларнинг рентабеллиги ошишини ва юқори сифатли маҳсулотлар етиштиришни рағбатлантиришни таъминлайдиган навлар ва класслар бўйича пахта хом-ашёси ва бошоқли дон хариди юзасидан кафолатланган давлат нархлари белгиланади;

- * пахта хом-ашёси ва бошоқли дон етиштирувчи фермер хўжаликларининг хизмат кўрсатувчи ташкилотлар олдидаги 2018 йил 1 январдаги ҳолатига кўра ҳосил бўлган қарзлари, шу жумладан, ички тармоқ қарздорлиги ҳамда бюджет ва давлат мақсадли жамғармалари олдидаги қарзларини тўлаш муддати ҳисобланган пеня ва жарималар ҳисобдан чиқарилган ҳолда 3 йил муддатга узайтирилди;

- * Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг давлат хариди ва қишлоқ хўжалигини техника билан жиҳозлашни мақсадли молиялаштириш жамғармаси Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш жамғармасига айлантирилди;

- * Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигига бир ҳафта муддат ичида АТБ “Агробанк”ка давлат харидларининг назарда тутилган ҳажмларидан ортиқча бошоқли дон етиштирувчи фермер хўжаликларига кредит ажратиш учун йиллик 5 фоизли ставка бўйича депозитга 150 млрд. сўм миқдоридаги маблағни жойлаштириш вазифаси юклатилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 10 майдаги ПҚ-3712-сонли “Қишлоқ хўжалигини ўз вақтида қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминлаш механизмларини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ:

- * қишлоқ хўжалиги техникасини етказиб бериш учун буюртмалар портфелини шакллантириш устувор равишда бир йилда икки марта – февраль-март ва сентябрь-октябрь ойларида маҳаллий ва жаҳоннинг

етакчи ишлаб чиқарувчилари иштирокида ўтказиладиган ҳудудий ярмаркалар давомида амалга оширилади;

* ишлаб чиқарувчиларга қишлоқ хўжалик техникаси учун олдиндан тўлов етказиб берилаётган техника нархининг 80 фоизидан кам бўлмаган миқдорда техникани етказиб берилишидан 120 кундан кам бўлмаган муддатда, якуний ҳисоб-китоб эса етказиб берилган техника қабул қилингандан кейин 10 иш куни давомида амалга оширилади.

Давлат буюртмасини молиялаштириш механизмнинг самарасиз ишлаганлигидан келиб чиққан ҳолда, 2002 йилнинг сўнгида Вазирлар Маҳкамаси томонидан давлат эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб чиқарувчи фермер хўжаликларини тўғридан-тўғри имтиёзли кредитлаш тизимига босқичма-босқич ўтиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Мазкур Қарор талабларини бажариш мақсадида давлат эҳтиёжлари учун пахта ва ғалла етиштириш харажатларини кредитлаш 2005 йил 11 августдаги 1508-рақамли ва 2007 йил 14 апрелдаги 1675 рақамли низомлар асосида амалга оширила бошлади.

Кредит портфелларининг ва қимматли қоғозлар портфеллариинг диверсификация даражаси юқори бўлган банкларда фойданинг даражаси ва барқарорлиги юқори бўлади. Бу эса, уларнинг фаолиятини, шу жумладан, кредитлаш фаолиятининг самарадорлигини таъминлаш имконини беради¹⁹.

Базель-III қўмитасининг банк назоратига оид талабларини жорий этилиши натижасида банкларнинг капитали етарлилигига қўйилган талаблар кескин оширилди. Бу эса, банкларинг кредитлардан кредит мажбуриятлари ва дивиденд тўловларига ўтишга мажбур қилди²⁰

¹⁹ Contents lists available at ScienceDirect Global Finance Journal journal homepage: www.elsevier.com/locate/gfj

Diversification and bank efficiency in six ASEAN countries Thi Lam Anh Nguyen Finance Faculty, Banking Academy, 12 Chua Boc str., Dong Da dist., Hanoi, Viet Nam

²⁰ The joint regulation of bank liquidity and bank capital

Author links open overlay panelRobertDeYoung^{a1}IsabelleDistinguin^bAmineTarazi^c

Биринчи боб бўйича хулоса

Битирув малакавий ишининг биринчи бобини ёзиш жараёнида бир катор хулосаларни шакллантирдик.

Иқтисодчи олимларнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини микрокредитлаш хусусидаги илмий-назарий қарашларини ўрганиш натижалари кўрсатдики, биринчидан, қишлоқ хўжалик корхоналарининг молиявий ҳолатининг барқарор эмаслиги ва тўловга қобиллик даражасининг паст эканлиги уларнинг кредит муассасаларининг молиявий хизматларидан, шу жумладан, микромолиявий хизматларидан фойдаланиш даражасини оширишга тўсқинлик қилади; иккинчидан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини микромолиялаш жараёни давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватланиши лозим; учинчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва тармоққа етказиб бериладиган моддий-техника ресурслари ҳамда кўрсатиладиган хизматлар нархлари ўсиши ўртасидаги диспаратнинг кучайиб борганлиги, давлат харид нархларининг пастлиги оқибатида аграр секторда ишлаб чиқариш рентабеллиги ва товар ишлаб чиқарувчиларнинг даромадлари иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан сезиларли даражада ортда қолмоқда; тўртинчидан, кўпчилик ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида, шу жумладан МДХ мамлакатларида қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредит тўловига лаёқатлилиги паст даражада эканлиги кузатилмоқда.

2012-2015 йилларда Граминбанк томонидан берилган микрокредитларнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг салмоғини ўсиш тенденциясини кузатилганлиги Бангладешнинг аграр мамлакат эканлиги билан, қишлоқ хўжалигини кредитлашни Граминбанк кредитлаш фаолиятининг устувор йўналишларидан бири эканлиги билан изоҳланади.

2016 йилда Граминбанк томонидан берилган микрокредитларнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг салмоғини 2015 йилга нисбатан 1,0 фоизли пунктга

пасайганлиги мазкур даврда уй ҳайвонлари сотиб олиш ва балиқчиликни ривожлантиришга берилган кредитларнинг микрокредитларнинг умумий ҳажмидаги салмоғини 6,0 фоизли пунктга ошганлиги билан изоҳланади.

2012-2016 йилларда Граминбанк томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган микрокредитлар миқдорининг ўсиш тенденциясини кузатилганлиги, 2016 йилда мазкур микрокредитлар суммасини 2012 йилга нисбатан юқори даражада ошганлиги Граминбанк кредитлаш фаолиятининг устувор йўналишларидан бири эканлигидан далолат беради ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг фаолиятини ривожлантириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

“Paribas” банкнинг кредит қўйилмалари ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг салмоғини 2012-2016 йилларда пасайиш тенденциясига эга бўлганлиги қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини кредитлашни такомиллаштириш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади.

“Paribas” банкнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган микрокредитлар бўйича захира ажратмаси даражасини 2012-2018 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлганлиги ушбу субъектларга берилган кредитларнинг сифатини ёмонлашаётганлигидан далолат беради. Берилган кредитларнинг сифатини ёмонлашиши тижорат банкининг ликвидлилигига ва молиявий барқарорлигига нисбатан салбий таъсирни юзага келтиради.

Қишлоқ хўжалигининг бир қатор ўзига хос хусусиятлари (табиий иқлим шароитлари, ишлаб чиқариш циклининг муддати) сабабли қишлоқ хўжалиги кредит бозори узлуксиз фаолият олиб бора олмайди. Бу эса, давлат олдида ушбу соҳани назорат қилиб туриш муаммосини келтириб чиқаради.

2-боб. ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕХҚОН ВА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИ МИКРОКРЕДИТЛАШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ҲОЛАТИ

2.1. Деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлашнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги ПҚ-2746-сонли “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, имтиёзли микрокредитлашнинг асосий вазибалари сифатида қуйидагилар белгиланди:

– кичик тадбиркорлик, энг аввало, оилавий ва хусусий тадбиркорлик соҳасида янги иш ўринлари ташкил этиш;

– имтиёзли кредитлар бериш орқали ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим муассасалари битирувчилари, муддатли ҳарбий хизматдан қайтган жисмоний шахслар, меҳнат органларида рўйхатга олинган банд бўлмаган фуқаролар, оилавий ва хусусий тадбиркорлик билан шуғулланаётган аҳоли, шунингдек, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тавсияномалари бўйича ишга жойлашишга эҳтиёжманд бўлган бошқа шахслар учун уларни тадбиркорлик фаолиятига фаол жалб этиш мақсадида микроолиявий хизматлардан осон фойдаланишларини максимал даражада таъминлаш;

– аҳолининг кам таъминланган ва ҳожатманд қатламлари даромадларини ошириш, аҳоли бандлигини таъминлашда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари родини кучайтириш.

Мазкур Қарорга мувофиқ, имтиёзли микрокредитлар қуйидаги шартларда берилади:

– микрокредит суммаси – энг кам иш ҳақи миқдорининг 200 баробаригача;

– асосий қарзни тўлашга олти ой муддатли имтиёзли даврни ҳисобга олган ҳолда уч йил муддатга;

– йиллик фоиз ставкаси миқдорлари: битта иш жойи яратилганда – 9%, иккита иш жойи – 8%, учтадан тўрттагача иш жойлари – 7%, беш ва ундан ортиқ иш жойлари яратилганда – 6% миқдорида.

Мурожаат этувчи томонидан, қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ бериладиган микрокредит бўйича қайтаришни таъминлай олмаслик ҳолати вужудга келганда тижорат банклари томонидан микрокредитни таъминлаш сифатида:

– энг кам иш ҳақининг 100 баробаригача миқдорда микрокредитлашда – харид қилинадиган мулкни ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларини кафиллигини;

– энг кам иш ҳақининг 100 баробаридан ортиқ миқдордаги микрокредитлашда – учинчи шахснинг кафиллигини, суғурта ташкилотларининг суғурта полисларини ва қонун ҳужжатлари доирасида бошқа таъминлаш турларини қабул қилиб олишларига йўл қўйилади²¹.

Таъкидлаш жоизки, микрокредитнинг миқдорини ошиши кредит risksи даражасининг ошишига олиб келади. Шу сабабли, энг кам иш ҳақининг 100 баробаридан ортиқ суммада бериладиган микрокредитлар учун қўшимча таъминот турларини талаб этиш белгилаб қўйилди.

Шуниси характерлики, қарз олувчиларга микрокредитлар беришда тижорат банклари кредитнинг умумий суммасида қарздорнинг гаров таъминотини расмийлаштириш билан боғлиқ сарф – харажатларни ҳисобга олишга ҳақлидир.

Ўзбекистонда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг молиявий ресурсларга бўлган имкониятларини кенгайтириш борасида янги ҳужжат Адлия вазирлиги томонидан 2001 йил 7 мартда 907-рақам билан

²¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги ПҚ-2746-сонли “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – №6. – 71-модда.

рўйхатга олинган Марказий банк томонидан 2001 йил 4 мартда ишлаб чиқилган 465-сонли "Фермер хўжаликлари, кичик бизнес субъектларини тижорат банклари томонидан миллий валютада кредитлаш тартиби" бўлиб, унга асосан микрофирмалар, кичик корхоналарга:

- кичик бизнес корхоналарига оборот маблағларини тўлдиришга бир йил муддатга;

- қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришни ташкил қилиш учун юридик шахс мақомига эга фермер ва деҳқон хўжаликлар айланма маблағларини тўлдиришга икки йилдан кам бўлмаган муддатга;

- кичик бизнес корхоналари, шу жумладан, юридик шахс мақомига эга деҳқон ва фермер хўжаликларига инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришга беш йилгача муддатга кредит бериш кўзда тутилган.

Бозор иқтисодиёти шароитида банклар вақтинчалик айланма маблағларга муҳтож корхоналарни кредитлаш вазифасини ҳам амалга оширади. Бозор иқтисодиётини кредит бозорисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки саноат ва қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлаш ҳамда ривожлантиришда кредит муҳим ўрин тутди.

2006 йил 11 июнда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Микромолиялаш тўғрисида”ги қонуннинг 4-моддасига мувофиқ, микрокредит - бу қарз олувчига тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун энг кам иш ҳақининг минг баробари миқдоридан ошмайдиган суммада тўловлилик, муддатлилик ва қайтариш шартлари асосида бериладиган пул маблағларидир. Микрокредит қарз олувчига пул маблағларини шартномага мувофиқ муайян мақсадлар учун ишлатиш шартлари асосида берилиши мумкин.

Қонуннинг 5-моддасига кўра, микроқарз - микрокредит ташкилотлари томонидан жисмоний шахс бўлган қарз олувчига энг кам иш ҳақининг юз баробари миқдоридан ошмайдиган суммада муддатлилик ва қайтариш шартлари асосида, шартномада назарда тутилган ҳолларда эса тўловлилик шarti асосида ҳам бериладиган пул маблағларидир.

Қонуннинг 6-моддасига мувофиқ, микролизинг - бу микроолиявий хизматлар кўрсатувчи ташкилот томонидан лизинг олувчининг топшириғига биноан учинчи тарафдан мол-мулк олиш ҳамда уни эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг олувчига шартномада белгиланган шартлар асосида ҳақ эвазига бериш назарда тутиладиган хизматдир.

Фермер хўжаликларига кредит бериш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 19 майдаги “Тижорат банкларининг кичик тадбиркорликни ривожлантиришда қатнашишини рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2007 йил 20 августдаги “Мева-сабзавот ва чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича мини-технологиялар ва ихчам асбоб-ускуналар сотиб олиш учун фермер хўжаликларига ва кичик бизнеснинг бошқа субъектларига имтиёзли кредитлар бериш ва лизинг хизматлари кўрсатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақидаги” Қарорлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг 2012 йил 9 июндаги 17/2-сон қарори билан тасдиқланган “Тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларига бўлғуси ҳосилни гаровга олган ҳолда кредит бериш тартиби тўғрисидаги низомга ўзгартиришлар киритиш ҳақида” ги Қарори ҳамда бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга солиниб туради.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми(йил бошига,млрд.сўм)²²

Кўрсаткичлар	Йиллар				
	2013	2014	2015	2016	2017
Асосий капиталга киритилган инвестициялар	22797,3	28694,6	35233,3	41670,5	49770,6
Шу жумладан, қишлоқ хўжалигида	1088,0	1334,0	1444,5	1375,4	1646,4

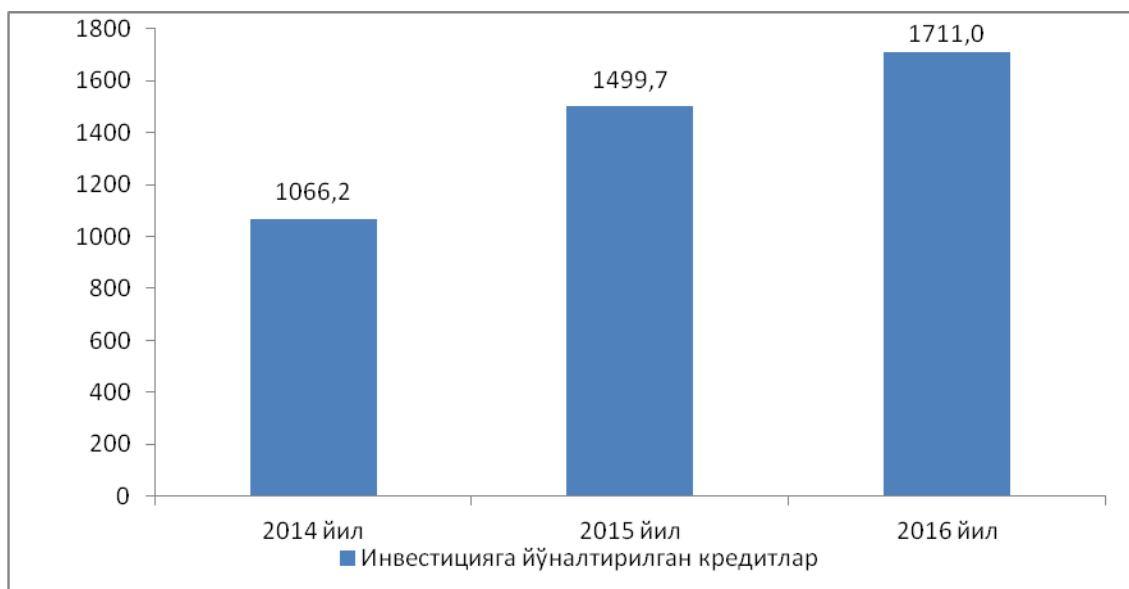
²²www.cbu.uz.-Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари

Жамига нисбатан	4,8	4,6	4,1	3,3	3,3
-----------------	-----	-----	-----	-----	-----

Жадвал маълумотларига аҳамият берадиган бўлсак, мамлакатимизда йилдан-йилга асосий капиталга киритилаётган инвестицияларнинг ҳажмининг ортишини кўришимиз мумкин. Унга кўра мамлакатимизда асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми 2012 йилга қараганда 2017 йилда қарийиб 220 % га ортганини кўришимиз мумкин. Бу эса мамлакатимизда инвестиция муҳитининг ижобий ҳолатда қайд этилаётганлигидан далолатдир. Қишлоқ хўжалигига киритилаётган инвестиция ҳажмига эътибор берадиган бўлсак, бу кўрсаткич ҳам нотекис тарзда бўлса ҳам ортиб борганини кўришимиз мумкин. Хусусан 2012 йилга нисбатан 2017 йилда қишлоқ хўжалиги тармоғида асосий капиталга киритилган инвестиция ҳажми 60,6 % га ошганлигини қайд этиб ўтиш керак. Маълумки, “Қишлоқ хўжалиги” тармоғида асосий капиталга киритилган инвестициялар республика бюджети, аҳоли ва ташкилотлар маблағлари, банк кредити ва бошқа қарз маблағлари ҳамда хорижий инвестиция ва кредитлар манбаларидан шаклланади. 2017 йилда молиялаштириш манбалари бўйича қишлоқ хўжалиги тармоғида асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг 41,3 % и республика бюджети, 31,2 % и аҳоли ва ташкилотлар маблағлари, 22,7 % и банк кредити ва бошқа қарз маблағлари ҳамда 4,8 % и хорижий инвестиция ва кредитлар ҳиссасига тўғри келган²³. Берилган статистик маълумотлардан кўриб турибдики, республикаимизда қишлоқ хўжалиги тармоғида асосий капиталга инвестициялар ҳанузгача бюджетдан молиялаштириш ҳажмининг кўплигини пайқаш мумкин. Бу эса қишлоқ хўжалиги тармоғида, хусусан фермер хўжаликларида боқимандалик муҳитини ортишига олиб келиши мумкин. Биз учун муҳим кўрсаткичлардан бири, бу - қишлоқ хўжалиги тармоғида банк кредитларининг салмоғидир. Лекин бу

²³Ўзбекистон Қишлоқ хўжалиги статистикаси тўплами

кўрсаткич у даражада юқори эмас. Бу эса қишлоқ хўжалиги тармоғига, хусусан фермер хўжаликларига банк кредитларини кўпроқ, бу тармоққа нафлилик даражасининг юқори суръатини сақлаб қолган ҳолда жалб қилиш механизмини ишлаб чиқиш ва у орқали мамлакатимизда иқтисодий ўсишга, инфратузилмаларни ривожлантиришга, қишлоқ хўжалиги тармоғида иш билан бандлик даражасини кўпайтиришга ҳамда аҳоли турмуш сифатини оширишга олиб келиши лозим. Бу эса банк кредитларининг қишлоқ хўжалиги тармоғида, хусусан фермер хўжаликларида ўрни бекиёслигини кўрсатади.

4-расм. АТБ “Агробанк” инвестицион мақсадларга йўналтирилган кредитлар қолдиғи (млрд. сўмда)²⁴

Кредит портфелида инвестицион кредитлар қолдиғи 1711 млрд. сўмни ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан 212 млрд. сўмга ёки 114 фоизга ўсди.

2017 йилда 14 та иқтисодий ночор корхоналар банк балансига қабул қилиниб, уларнинг ишлаб чиқариш базасини реконструкция ҳамда

²⁴ АТБ “Агробанк” йиллик ҳисобот маълумотлари асосида тузилди

модернизация қилиш учун жами 41,7 млрд. сўм миқдорида инвестиция киритилди.

Банкрот корхоналар негизда рақобатбардош ва юқори сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш мақсадида хориждан замонавий техника ва технологиялар келтириш учун 9 млрд. сўм (4,9 млн. АҚШ долл.) миқдорида маблағлар ажратилди.

Амалга оширилган ишлар натижасида, банкрот корхоналар ўрнида 7,8 минг тонна озиқ-овқат ва 6159 тонна текстил маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи, 55 млн. дц. кв. терини қайта ишловчи янги корхоналар барпо этилди. Натижада 624 нафар киши иш билан таъминланди.

Бугунги кунда ишлаб чиқилган бизнес режа кўрсаткичларига асосан фаолияти тикланган корхоналарда 151 млрд. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилди (2015 йилда 40,3 млрд. сўм). Шундан, 26,7 млн. АҚШ доллари миқдорида маҳсулотлар экспортга йўналтирилди (2015 йилда 2228 минг. АҚШ долл.).

Балансга қабул қилинган 14 та корхона бозор қийматида жами 76,1 млрд. сўмга баҳоланди ва босқичма-босқич тўлаш шарти билан 80,1 млрд. сўмга салоҳиятли инвесторларга сотилди. Сотилган корхоналар бўйича янги мулкдорлар томонидан тўлов графикларига асосан жами 66,3 млрд. сўм маблағлар тўлаб берилди.

Микролизинг тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун лизинг тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ энг кам иш ҳақининг икки минг баробари миқдоридан ошмайдиган суммада берилади.

2006 йил 28 июнда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Микрокредит ташкилотлари тўғрисида”ги қонуни ҳам микромолиявий хизматлар амалиёти учун муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади²⁵.

Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ, микрокредит ташкилоти – бу микрокредит, микроқарз, микролизинг бериш соҳасида хизматлар

²⁵ Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ислоҳ қилиш ва тижорат банклари фаолиятини тартибга солишга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 75-81-б.

кўрсатиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва ушбу Қонунга мувофиқ бошқа микромолиявий хизматлар кўрсатувчи юридик шахсдир.

Мазкур Қонуннинг 122-моддасига мувофиқ, микрокредит ташкилоти қуйидаги мажбуриятларга эга:

- буюртма берувчига унинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тўғрисида, шу жумладан шартнома бўйича мажбуриятларнинг бажарилмаслиги ёки лозим даражада бажарилмаслиги оқибатлари, микромолиявий хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ барча харажатлар тўғрисида, шунингдек кўрсатиладиган микромолиявий хизмат бўйича фоиз ставкаси ҳақида тўғри ҳамда тўлиқ ахборотни ёзма шаклда хабар қилиши;

- шартномада белгиланган тартибда ва муддатларда микромолиявий хизматлар кўрсатиши;

- шартнома бўйича мажбуриятлар бажарилмаганлиги ёки лозим даражада бажарилмаганлиги натижасида қарз оловчига етказилган зарарнинг ўрнини қоплаши;

- белгиланган энг кам миқдордан паст бўлмаган устав фондига эга бўлиши;

- молиявий ва касса операциялари ўтказиш қоидаларига, шунингдек белгиланган иқтисодий нормативларга риоя қилиши;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бухгалтерия ҳисоби, ҳисоботини ва бошқа ҳужжатларни юритиши;

- ҳисоботни белгиланган тартибда ўз вақтида тақдим этиши;

- текшириш ўтказиш учун юборилган Ўзбекистон Республикаси Марказий банки вакилларига ҳужжатлар ва микрокредит ташкилоти фаолияти тўғрисидаги бошқа ахборот манбаларидан фойдаланиш имкониятини таъминлаши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 15 майдаги “Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4725-сон Фармони

кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, улар фаолиятини молиялаштириш тизимини ривожлантиришга муҳим замин яратди.

Мазкур Фармонда хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш учун зарур шарт-шароит ва имкониятлар яратиш, уларнинг моддий ва кредит ресурсларидан фойдаланишини кенгайтириш, бизнес муҳитни яхшилашга алоҳида эътибор қаратилган. Хусусан, 2015 йилнинг 1 июлидан бошлаб:

- микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликлари фаолиятига оид барча текширувлар режали тартибда назорат органлари томонидан тўрт йилда бир мартадан, бошқа хўжалик субъектларида эса фақат Ўзбекистон Республикаси Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи республика кенгаши қарорига асосан уч йилда бир мартадан кўп бўлмаган тартибда амалга оширилади;

- молия-хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган режали текширувлар ўтказиш муддати 10 календарь кунидан ошмайди;

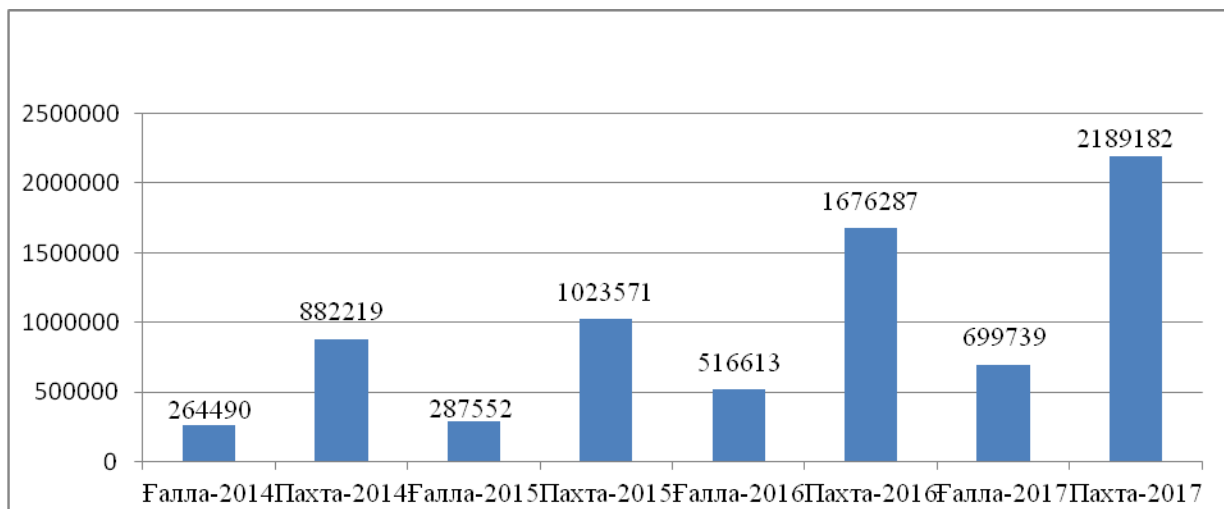
- тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолиятини режали текширишлар фақат сўнгги режали текширувдан кейинги даврни қамраб олади;

- қўзғатилган жиноий ишлар муносабати билан хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан хўжалик юритувчи субъект жалб этган адвокатлар албатта иштирок этган ҳолда (хўжалик юритувчи субъект томонидан ушбу ҳуқуқнинг рад этилиш ҳолатлари бундан мустасно) амалга оширилади.

2.2. Дехқон ва фермер хўжаликларига берилган кредитларнинг ҳажми ва динамикаси

Агробанк республикамиз қишлоқ хўжалигини кредитлаш борасида асосий банк ҳисобланади. Агробанк томонидан пахта ва ғалла ҳосилини

етиштириш учун давлат маблағлари ҳисобидан бериладиган кредитлар берилади.

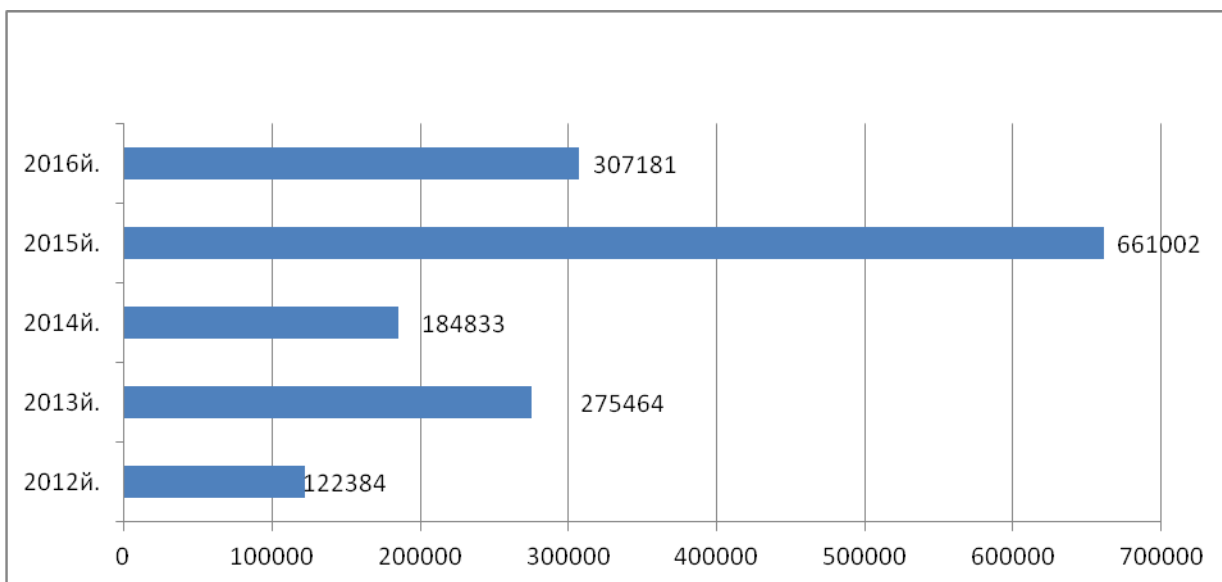

5-расм. АТ “Агробанк” томонидан 2014-2017 йилларда пахта ва ғалла ҳосилини етиштириш учун берилган имтиёзли кредитлар²⁶, млн. сўм

5-расмда келтирилган маълумотлардан кўринадики, 2014-2017 йилларда Агробанк томонидан фермер хўжаликларига пахта ва ғалла ҳосилини етиштириш учун берилган имтиёзли кредитлар миқдорининг ўсиш тенденцияси кузатилган. Бу эса, ушбу давр мобайнида пахта ва ғалланинг харид нархларини ошиб борганлиги билан изоҳланади.

Агробанк қишлоқ хўжалигининг бошқа субъектларига ҳам кредитлар беради. Аммо, давлат эҳтиёжлари учун етиштириладиган пахта ва ғалла ҳосили учун бериладиган кредитлар Агробанк томонидан қишлоқ хўжалиги соҳасига берилган кредитларнинг умумий ҳажмига нисбатан юқори салмоқни эгаллайди. 2018 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, Агробанк томонидан қишлоқ хўжалиги соҳасига берилган кредитларнинг умумий ҳажмида фермер хўжаликларига пахта ва ғалла ҳосили учун берилган кредитларнинг салмоғи 39,4 фоизни ташкил этди.

²⁶ Расм муаллиф томонидан www.agrobank.uz сайти маълумотлари асосида тузилган.

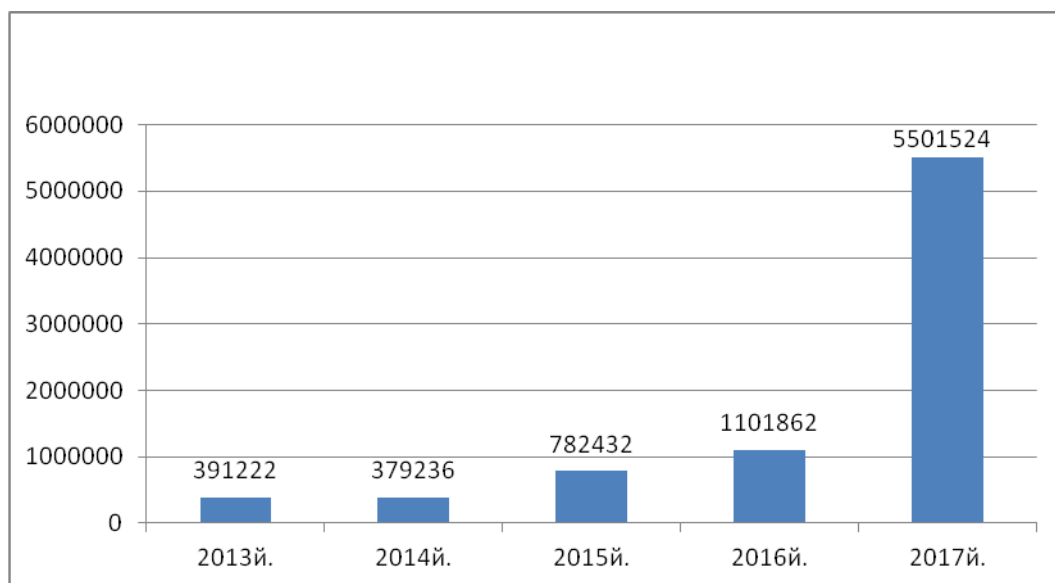
6-расм. АТ “Агробанк”нинг ўз маблағлари ҳисобидан қишлоқ хўжалиги корхоналарига берилган кредитлар²⁷

6-расм маълумотларидан кўринадики, Агробанкнинг ўз маблағлари ҳисобидан берилган кредитлари миқдори таҳлил қилинган давр мобайнида беқарор бўлган. Мазкур кредитлар миқдорининг кескин ошиши 2015 йилда кузатилган. Бу эса, 2015 йилда юқори унумли “Магнум” ва “МХ” русумли хайдов тракторлари сотиб олишга (42 046 млн. сўм) ва “Доминатор-130” комбайнларини сотиб олишга (18084) катта миқдорда кредит йўналтирилганлиги билан изоҳланади.

Ҳозирги вақтда иқтисодчи олимлар томонидан жуда кенг қўлланилиб келинаётган энг кичик квадратлар методи моделдаги ҳар ўзгарувчининг стационар бўлишини тақозо этади. Агар ўзгарувчилар стационар бўлмаса унда модел коэффициентлари ҳақиқий ҳисобланмайди. Лекин, бизга маълумки деярли барча иқтисодий кўрсаткичлар стационар ҳисобланмайди. Шунинг учун замонавий эконометрикада моделдаги ўзгарувчилар стационар бўлмаса коинтеграцион боғлиқлик борлиги таҳлил қилинади. Шундай қилиб Агробанк деҳқон ва фермер хўжаликларига микрокредитлар беради.

²⁷ Расм муаллиф томонидан www.agrobank.uz сайти маълумотлари асосида тузилган.

Биз қуйида Агробанк томонидан қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган микрокредитлар тўғрисида фикр юритамиз.

7-расм. АТ “Агробанк” томонидан деҳқон ва фермер хўжаликларига берилган микрокредитлар микдори²⁸, млн. сўм

7-расм маълумотларидан кўринадики, Агробанк томонидан қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган микрокредитлар микдори 2014-2017 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бу эса, Агробанк томонидан мазкур соҳада фаолият юритаётган субъектларни микрокредитлашга эътиборни кучаяётганлигидан ва имтиёзли микрокредитлаш жараёнини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш сиёсатини давом эттирилаётганлигидан далолат беради.

Қуйидаги жадвал маълумотлари орқали Агробанк томонидан қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган микрокредитларнинг фоиз ставкалари даражасига баҳо берамиз.

²⁸ Расм муаллиф томонидан www.agrobank.uz маълумотлари асосида тузилган.

2-жадвал

Агробанк томонидан деҳқон ва фермер хўжаликларига берилган микрокредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкаси ва инфляциянинг йиллик даражаси²⁹ (фоизда)

Кўрсаткичлар	2013 й.	2014 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.
Хусусий тадбиркорларга берилган микрокредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси	14	13	13	12	12
Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкаси	12	10	9	9	14
Инфляциянинг йиллик даражаси	6,8	6,1	5,6	5,7	14,4

2-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики Агробанк томонидан қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган микрокредитлар нисбатан паст ставкада берилаяпти. Масалан, 2017 йилда мазкур микрокредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасидан 2 фоизли пунктга паст бўлган. Аммо, 2017 йилда микрокредитларнинг фоиз ставкаси салбий бўлган, яъни инфляция даражасидан паст бўлган. Бу эса, Агробанкнинг микрокредитлаш амалиётига нисбатан салбий таъсирни юзага келтиради.

Аҳоли тадбиркорлигини кредитлаш жараёнига бевосита таъсир кўрсатадиган муҳим омиллардан бири бўлиб, кредит олувчи тадбиркорлик субъектининг кредит тўловига лаёқатлилиги ҳисобланади.

3-жадвал

Агробанк томонидан деҳқон ва фермер хўжаликларига берилган микрокредитларнинг таъминоти таркиби³⁰ (фоизда)

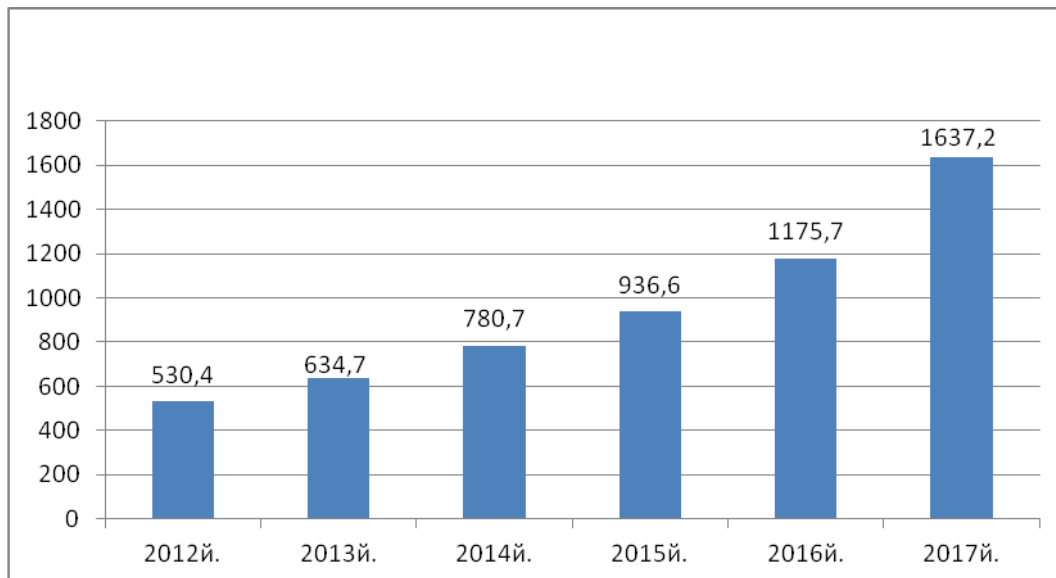
Кўрсаткичлар	2013 й.	2014 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.
Қўзғалмас мулк	8,1	6,7	6,6	7,4	8,7
Асбоб-ускуналар	2,5	3,1	4,3	3,4	3,1
Суғурта полиси	30,4	34,7	40,1	33,2	30,6
Кафолатлар	48,5	50,4	48,5	53,2	56,1

²⁹ Жадвал муаллиф томонидан www.agrobank.uz маълумотлари асосида тузилган.

³⁰ Жадвал муаллиф томонидан www.agrobank.uz маълумотлари асосида тузилган.

Бошқа таъминот турлари	10,5	5,1	0,5	2,8	1,5
Таъминотлар - жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

3-жадвал маълумотларидан кўринадики, Агробанк томонидан деҳқон ва фермер хўжаликларига берилган микрокредитларнинг таъминоти таркибида кафолатлар ва суғурта полислари асосий ўринни эгаллайди.

8-расм. Агробанк томонидан деҳқон ва фермер хўжаликларига берилган микрокредитлар учун олинган таъминот микдори³¹, млрд. сўм

8-расм маълумотларидан кўринадики, 2012-2017 йилларда Агробанк томонидан деҳқон ва фермер хўжаликларига берилган микрокредитлар учун олинган таъминот микдори ошиб борган. Бу эса, мазкур давр мобайнида берилган микрокредитлар микдорининг ошиб борганлиги билан изоҳланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Тижорат банкларининг кичик тадбиркорликни ривожлантиришда қатнашишини рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисидаги 2000 йил 19 майдаги 195-сонли қарори билан Махсус имтиёзли кредитлаш жамғармаси маблағлари ҳисобидан кредитлаш тартиби тасдиқланди. Мазкур қарорда ушбу жамғарма маблағлари ҳисобидан бериладиган кредитлар учун ҳисобланадиган фоизлар микдори Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизи хажмида белгиланган.

³¹ Расм муаллиф томонидан www.agrobank.uz маълумотлари асосида тузилган.

Ушбу маблағлар тижорат банклари томонидан Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизидан юқори бўлмаган фоизларда тўлалигича инвестиция лойиҳаларини молиялашга йўналтирилди. Бу эса, тадбиркорларнинг ўз фаолиятларини бошлаш ва ривожлантиришлари учун кенг имкониятлар яратди.

Кредитнинг қайтарилиши таъминоти сифатида тақдим этиш учун тадбиркорда гаровга қўйиладиган мулк ёки унинг бошқа турлари мавжуд бўлмаган ҳолда, таъминот сифатида тадбиркор яшаётган маҳалла кўмитасининг кафиллигини тақдим этиш амалиётга жорий этилди. Шунингдек, тадбиркорлар томонидан мазкур кредит ҳисобига сотиб олинаётган ускуналар ва мулклар улар қийматининг 80 фоизи миқдорида мазкур кредит таъминоти учун гаров сифатида олиниши мумкинлиги белгилаб қўйилди.

Ушбу янгиликнинг амалий аҳамияти шундаки, кичик бизнес субъектларининг сезиларли қисмида юқори ликвидли гаров объектларининг етишмаслиги ҳолати мавжуд ва мазкур ҳолат уларнинг банклар кредитларидан фойдаланиш даражасини оширишга тўсқинлик қилади.

Иқтисодиётнинг пул маблағлари билан таъминланганлик даражаси паст бўлган мамлакатларда кредитларнинг гаров таъминоти кредит риси даражасининг ошиб кетишининг олдини олиш имконини берадиган муҳим восита ҳисобланади.

Бундан ташқари, тадбиркорларнинг кредит ажратишни сўраб тижорат банкларига ёзган аризаларининг банклар томонидан кўриб чиқиши муддати яқка тадбиркорлар аризалари бўйича 5 иш куни ва юридик мақомига эга кичик бизнес субъектлари учун 10 иш куни қилиб белгилаб қўйилди. Бу эса, кредитлаш жараёнини тезлаштириш, тадбиркорларнинг вақтини тежаш имконини берди.

Шу билан бирга, тижорат банкларининг мазкур соҳани қўллаб-қувватлаш бўйича фаолиятларини рағбатлантириш мақсадида, ушбу соҳага

ажратган кредитлар миқдори банк активларининг 20 фоизидан ошган тақдирда Марказий банкнинг мажбурий захира талабномаларидан озод қилиниши белгилаб қўйилди. Бу эса, тижорат банкларининг ресурс базасини мустаҳкамлаш, ликвидлилигини ошириш нуқтаи-назаридан муҳим аҳамият касб этади. Ҳолбуки, ҳозирга даврда мамлакат Марказий банкининг мажбурий захира ставкалари юқори бўлиб, уларнинг тижорат банкларининг “Ностро” вакиллик ҳисобрақамларидан олиб қўйилаётганлиги банк тизимининг ликвидлилиги ва ресурс базасига нисбатан салбий таъсир кўрсатмоқда.

Айниқса, республикамизда ёшлар тадбиркорлигини кредитлаш катта эътибор қаратилмоқда.

Ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш жамиятдаги муҳим ижтимоий масала бўлган ёшлар бандлигини таъминлашнинг зарурий шарти бўлиш билан бирга, ёшларнинг моддий турмуш фаровонлигини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев эътироф этганидек, “барчамиз яхши биламизки, тадбиркорлик, ишбилармонлик хусусиятлари аввало ёшларга хос фазилат ҳисобланади. Демак, тадбиркорликка йўл очиш – аввало, ёшларга кенг йўл очиб беришдир, десак, айти ҳақиқат бўлади”.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларга мўлжалланган даврда ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг қабул қилиниши республикамизда ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш йўлидаги жиддий қадам бўлди. Хусусан, Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ, тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўймоқчи бўлган талабаларга 2017 йилда 360 млрд. сўм имтиёзли кредитлар ажратиш, ногирон ва кам таъминланган оила фарзандлари бўлган коллеж битирувчилари учун 50 мингта иш ўринларини банд қилиш кўзда тутилган.

Бунга қадар ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш йўлидаги илк қадам Ўзбекистон Республикаси Президентининг

2014 йил 6 февралдаги “�збекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-2124-сонли қарорининг қабул қилиниши билан қўйилган эди.

Мазкур Қарорга мувофиқ:

– ўрта-махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари битирувчиларини касбга йўналтириш, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришга қаратилган “Менинг бизнес ғоям” лойиҳасини амалга ошириш;

– ўрта-махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари битирувчиларини касбга йўналтириш, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришга қаратилган “Ёш тадбиркор – юртга мададкор” лойиҳасини амалга ошириш; “Ватаним тараққиётига менинг ҳиссам” шиори остида ёш тадбиркорлар томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар кўرғазмаларини ташкил этиш вазифалари белгиланди.

Иккинчи боб бўйича хулосалар

Иккинчи боб бўйича бир қатор хулосалар шакллантирдик.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги ПҚ-2746-сонли “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, имтиёзли микрокредитларни қуйидаги шартларда берилиши белгилаб қўйилди:

– микрокредит суммаси – энг кам иш ҳақи миқдорининг 200 баробаригача;

– асосий қарзни тўлашга олти ой муддатли имтиёзли даврни ҳисобга олган ҳолда уч йил муддатга;

– йиллик фоиз ставкаси миқдорлари: битта иш жойи яратилганда – 9%, иккита иш жойи – 8%, учтадан тўрттагача иш жойлари – 7%, беш ва ундан ортиқ иш жойлари яратилганда – 6% миқдорида.

Ўзбекистон Республикасининг “Микромолиялаш тўғрисида”ги қонуннинг 4-моддасига мувофиқ, микрокредит - бу қарз олувчига тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун энг кам иш ҳақининг минг баробари миқдоридан ошмайдиган суммада тўловлилик, муддатлилик ва қайтариш шартлари асосида бериладиган пул маблағларидир.

“Микрокредит ташкилотлари тўғрисида”ги қонуни ҳам микромолиявий хизматлар амалиёти учун муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ, микрокредит ташкилоти – бу микрокредит, микроқарз, микролизинг бериш соҳасида хизматлар кўрсатиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва ушбу Қонунга мувофиқ бошқа микромолиявий хизматлар кўрсатувчи юридик шахсдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 15 майдаги “Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4725-сон Фармонида мувофиқ, микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликлари фаолиятига оид барча текширувлар режали тартибда назорат органлари томонидан тўрт йилда бир мартадан, бошқа хўжалик субъектларида эса фақат Ўзбекистон Республикаси Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи республика кенгаши қарорига асосан уч йилда бир мартадан кўп бўлмаган тартибда амалга оширилади.

2014-2017 йилларда Агробанк томонидан фермер хўжаликларида пахта ва ғалла ҳосилини етиштириш учун берилган имтиёзли кредитлар миқдорининг ўсиш тенденциясини кузатилганлиги ушбу давр мобайнида пахта ва ғалланинг харид нархларини ошиб борганлиги билан изоҳланади.

Агробанкнинг ўз маблағлари ҳисобидан берилган кредитлари миқдори таҳлил қилинган давр мобайнида беқарор бўлгани ҳолда, мазкур кредитлар миқдорининг кескин ошиши 2015 йилда кузатилган.

Агробанк томонидан қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган микрокредитлар миқдорини 2014-2017 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлганлиги Агробанк томонидан мазкур соҳада фаолият юритаётган субъектларни микрокредитлашга эътиборни кучаяётганлигидан ва имтиёзли микрокредитлаш жараёнини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш сиёсатини давом эттирилаётганлигидан далолат беради.

Агробанк томонидан қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган микрокредитлар нисбатан паст ставкада берилаяпти. 2017 йилда мазкур микрокредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасидан 2 фоизли пунктга паст бўлган. Аммо, 2017 йилда микрокредитларнинг фоиз ставкаси салбий бўлган, яъни инфляция даражасидан паст бўлган.

3-боб. ДЕХҚОН ВА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИ МИКРОКРЕДИТЛАШ ТАРТИБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

3.1. Деҳқон ва фермер хўжалиklarини микрокредитлаш тартибини такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган муаммолар

Деҳқон ва фермер хўжалиklarининг аксарият қисмида пул оқимининг заифлиги уларни гаровсиз микрокредитлаш имконини бермайди. Юқори ликвидли гаров объектлари эса, уларнинг балансида мавжуд эмас. Бундай шароитда суғурта компанияларининг суғурта полиси тижорат банклари кредитлари учун таъминот вазифасини ўташи мумкин. Аммо, республикамиз тижорат банкларининг суғурта компанияларига нисбатан ишонч даражасини юқори деб бўлмайди. Чунки, тижорат банклари ва суғурта компаниялари ўртасидаги ҳамкорликнинг замонавий, инновацион шакллари мавжуд эмас.

Тижорат банкларида хусусий тадбиркорлик субъектлари кредит тарихининг шакллантириш жараёнини ниҳоясига етказилмаганлиги уларнинг индивидуал рейтинги асосида кредит рискин баҳолаш имконини бермаяпти. Ҳар бир хусусий тадбиркорлиги субъекти бўйича кредит тарихининг шакллантирилиш уларнинг индивидуал рейтинги асосида берилган кредитларнинг риск даражасини аниқлаш имконини юзага келтиради, кичик бизнес субъектларига бериладиган гаровсиз, яъни ишончли кредитлар ҳажмини ошириш имконини беради.

Кредитлаш шаклларида комплекс фойдаланиш кредитлаш амалиётининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Бунинг сабаби шундаки, бир кредитлаш шакли иккинчи кредитлаш шаклининг ўрнини боса олмайди. Чунки, ҳар бир кредитлаш шакли унга бўлган объектив талаб асосида юзага келади ва бошқа кредитлаш шаклларида хос бўлмаган хусусиятларга эгадир. Масалан, овердрафт кредитига бўлган талаб тўловга қобиллик даражаси юқори ва ишлаб чиқариш цикли қисқа бўлган хўжалик

юритувчи субъектлар томонидан юзага келади ва уларнинг жуда қисқа муддатли пул маблағлари узилишини бартараф этади.

Айниқса, деҳқон ва фермер хўжаликларининг балансида юқори ликвидли гаров объектларининг етишмаслиги мавжуд бўлган ҳозирги шароитда пул оқими барқарор бўлган кичик бизнес субъектларини алоҳида ажратиб олган ҳолда, уларни кредитлаш шаклларида комплекс фойдаланиб кредитлаш масаласи долзарб бўлиб турибди.

Деҳқон ва фермер хўжаликлари молия бозорининг муҳим таркибий қисми бўлган қимматли қоғозлар бозори орқали молиявий маблағлар жалб қилиш имкониятидан ҳозирча фойдаланишмаяпти. Ҳолбуки, ушбу бозор мазкур субъектларга қимматли қоғозларни муомалага чиқариш йўли билан молиявий ресурслар жалб қилиш имконини беради. Бунинг учун, биринчи навбатда, мазкур субъектлар учун қимматли қоғозлар бозорининг листинг талабларини енгиллаштириш зарур. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, деҳқон ва фермер хўжаликларининг товар айланмаси ҳажми кичик; иккинчидан, уларнинг рейтинг баҳолари мавжуд эмас.

Таъкидлаш жоизки, республикаимиз тижорат банкларининг кредитлаш амалиётидаги камчиликлар ва ресурс базасининг етарли эмаслиги хусусий тадбирокорлик субъектларини кредитлаш амалиётига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида муаммоли кредитлар миқдорининг нисбатан катта эканлиги уларнинг кредитлаш салоҳиятига нисбатан салбий таъсирни юзага келтирмоқда.

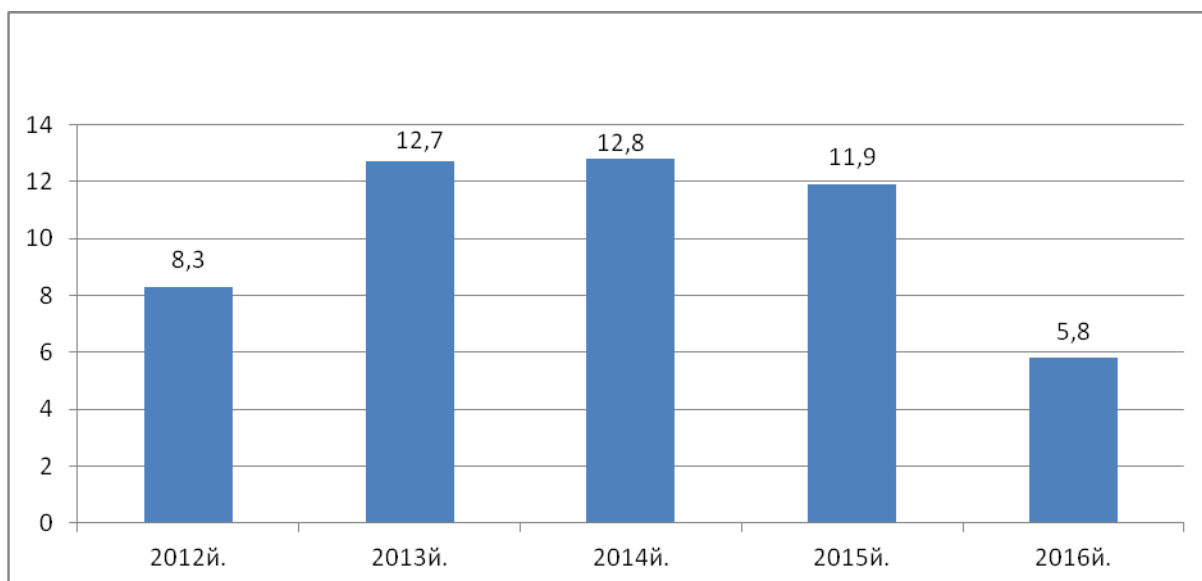
Мамлакатдаги йирик тижорат банкларини давлат дастурларини кредитлашга жалб этилганлиги ва мазкур дастурларда муддатида қайтмаган кредитларни қайтариш манбаини кўрсатилмаганлиги тижорат банкларида муаммоли кредитлар миқдорининг ортишига сабаб бўлди. Бу эса, ўз навбатида, банкларнинг ликвидлилигига ҳам салбий таъсир кўрсатди.

Республикамиз тижорат банкларининг ресурс базасини мустаҳкамлаш билан боғлиқ бўлган долзарб муаммоларнинг мавжудлиги кузатилмоқда. Ана шундай долзарб муаммолардан бири – бу тижорат банкларининг депозит базасини етарли эмаслигидир. Масалан, 2017 йилнинг 1 январь ҳолатига, талаб қилиб олинadиган депозитларнинг брутто активлар ҳажмидаги салмоғи республикамиз банкларида 59,5 фоизни ташкил этди. Ҳолбуки, тижорат банкларининг депозит базаси етарли бўлиши учун талаб қилиб олинadиган депозитларнинг брутто депозитлар ҳажмидаги салмоғи 30 фоиздан ошмаслиги керак.

Бунинг устига, талаб қилиб олинadиган депозитлардан ресурс сифатида фойдаланиш тижорат банкларининг ликвидлилигига нисбатан кучли салбий таъсирни юзага келтиради. Бунинг сабаби шундаки, талаб қилиб олинadиган депозитлар эгалари томонидан исталган вақтда талаб қилиб олиниши мумкин. Шу сабабли, халқаро банк амалиётида талаб қилиб олинadиган депозит ҳисобрақамларидаги пул маблағлари банклар томонидан ресурс сифатида ишлатилиши учун улар муддатли ёки жамғарма депозит ҳисобрақамига олинади.

Бундан ташқари, республикамиз тижорат банклари капитал базасининг барқарорлигини таъминлаш билан боғлиқ бўлган муаммолар мавжуд. Хусусан, республикамиз тижорат банкларининг биринчи даражали капитали таркибига девальвация захираси киритилган. Ҳолбуки, Базель стандартида девальвация захирасини тижорат банклари капитали таркибига киритиш умуман таъқиқланган. Чунки, тижорат банкларининг биринчи даражади капитали, Базель қўмитасининг талабига қўра, фақат барқарор молиялаштириш манбаларидан ташкил топган бўлиши лозим. Девальвация захираси эса, барқарор молиялаштириш манбаи ҳисобланмайди, у миллий валютанинг хорижий валютага нисбатан қадрсизланиши натижасида юзага келади.

Агробанкда узоқ муддатли ресурсларнинг етишмаслиги унинг узоқ муддатли кредитлар бериш имкониятининг чекланиб қолишига сабаб бўлаяпти.

9-расм. Агробанк пасивларининг умумий ҳажмида 1 йилдан ортиқ муддатга жалб қилинган ресурсларнинг салмоғи³², фоизда

9-расм маълумотларидан яққол кўринадики, Агробанк пасивларининг умумий ҳажмида 1 йилдан ортиқ муддатга жалб қилинган ресурсларнинг салмоғи жуда кичик. Мазкур кўрсаткич 2017 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, атиги 5,8 фоизни ташкил этди. Бу эса, Агробанкнинг пахта ва ғалла етиштирадиган фермер хўжаликларининг инвестицион харажатларини кредитлаш ҳажмини оширишга тўсқинлик қилади.

Агробанк кредит портфелининг диверсификация даражасининг паст эканлиги унинг кредит рискинни пасайтириш имкониятини пасайтиради ва кредитлаш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади. 2018 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, Агробанк томонидан берилган кредитларнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалигига берилган кредитларнинг салмоғи 39,2 фоизни ташкил этди. Бу эса, банкнинг кредит портфелининг диверсификация даражасини паст эканлигини кўрсатади. Ҳолбуки, халқаро банк амалиётида умумқабул қилинган андозага кўра,

³² Расм муаллиф томонидан www.agrobank.uz сайти маълумотлари асосида тузилган.

тижорат банки кредитларининг 25 фоиздан ортиқ қисмини битта тармоқ ёки соҳада тўпланиб қолиши мумкин эмас.

Тижорат банклари капитали таркибида беқарор молиялаштириш манбаи бўлган имтиёзли кредитлаш фондининг мавжудлиги банкларнинг капитал базасининг барқарорлигига нисбатан салбий таъсирни юзага келтирмоқда.

Имтиёзли кредитлаш фондининг маблағлари тижорат банкларининг фойдаси ҳисобидан шакллантирилади ва кредит юқори рискли операция бўлганлиги сабабли барқарор молиялаштириш манбаи ҳисобланмайди. Чунки, имтиёзли кредитлаш фондининг маблағлари ҳисобидан берилган кредитлар муддатида қайтмаслиги мумкин.

3.2. Микрокредитлаш тартибини такомиллаштириш йўллари

Фикримизча, деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлаш амалиётини такомиллаштириш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

1. Тижорат банклари томонидан барқарор пул оқимиغا эга бўлган ва тўловга қобиллик кўрсаткичлари юқори бўлган деҳқон ва фермер хўжаликларини алоҳида гуруҳга ажратган ҳолда, уларни гаровсиз микрокредитлашни йўлга қўйиш зарур.

Бунинг натижасида, биринчидан, гаров объектини баҳолаш ва расмийлаштириш билан боғлиқ бўлган харажатлар камаяди; иккинчидан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари бўлган деҳқон ва фермер хўжаликларига бериладиган кредитлар ҳажми ошади.

Ҳозирги даврда барқарор пул оқимиға эга бўлган қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини алоҳида мижозлар гуруҳи сифатида танлаб олиб, уларга таъминотсиз кредитлар бериш амалиёти мавжуд эмас. Бу эса, мазкур соҳа субъектларини кредитлаш ҳажмини оширишга тўсқинлик қилади. Бунинг устига, кредит таъминотини расмийлаштириш кредит олувчини кредитлаш билан боғлиқ бўлган харажатларини оширади.

Бундан ташқари, таъминот ва кредит ўртасидаги маржинал қийматни (таъминот қийматига нисбатан бериладиган кредитнинг даражаси) келишишда зиддиятлар юзага келади.

Таъкидлаш жоизки, республикамиз амалиётида халқаро миқёсда умумэтироф этилган юқори ликвидли гаров объектлари мавжуд эмас. Мазкур юқори ликвидли гаров объектларига қуйидагилар киради:

- * олтин;
- * ер;
- * ҳукуматнинг қимматли қоғозлари;
- * тўлови ҳукумат томонидан кафолатланган корпоратив қимматли қоғозлар.

2. Тижорат банклари томонидан деҳқон ва фермер хўжаликларига бериладиган паст фоизли микрокредитлар ҳажмини ошириш мақсадида, банкларнинг устав капиталида давлатнинг улушини, ушбу ресурсларни мазкур субъектларни имтиёзли микрокредитлашга йўналтириш шарти билан, ошириш лозим.

Ҳукумат тижорат банкларининг устав капиталига қўйилган пулларини узоқ муддатли давр мобайнида қайтариб олмаслиги мумкин. Бу эса, тижорат банкларига, давлат маблағлари ҳисобидан, деҳқон ва фермер хўжаликларига нисбатан паст фоиз ставкаларида микрокредитлар бериш имкониятини юзага келтиради.

Шунингдек, деҳқон ва фермер хўжаликларини тижорат банклари томонидан паст фоизли ставкаларда микрокредитлаш жараёни Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан ҳам қўллаб-қувватланиши лозим. Масалан, Марказий банк мазкур субъектларга паст фоиз ставкаларида микрокредит бераётган банкларга ўзининг мажбурий захира сиёсати доирасида имтиёзлар бериши мумкин.

Деҳққон ва фермер хўжаликларининг рентабеллик даражасининг паст эканлиги уларни бозор ставкасидаги кредитлардан фойдаланишларига

имкон бермайди. Шу сабабли, уларга имтиёзли микрокредитлар беришнинг аҳамияти ошади.

3. Валюта сиёсатини либераллаштирилиши муносабати билан 2017 йил 5 сентябрдан бошлаб миллий валютамиз – сўмнинг АҚШ долларига нисбатан қарийб 2 баробарга қадрсизланганлигини ҳисобга олиб, кичик тадбиркорлик субъектларига, деҳқон ва фермер хўжаликларига бериладиган имтиёзли микрокредитлар суммасини икки баробарга ошириш лозим.

Миллий валютанинг кескин қадрсизланиши товарлар ва хизматлар баҳоларининг сезиларли даражада ошишига олиб келди. Бу эса, микрокредитлар ҳисобидан амалга ошириладиган тўловлар суммасининг реал қийматини пасайишига олиб келди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги ПҚ-2746-сонли “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, имтиёзли микрокредитлар суммаси энг кам иш ҳақи миқдорининг 200 баробаригача қилиб белгиланган эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш вазифаси қўйилган³³.

4. Бангладешнинг Граминбанки тажрибасидан фойдаланган ҳолда, тижорат банклари филиалларининг ресурслар жалб қилиш ва микрокредитлар беришдаги мустақиллигини ошириш зарур.

Граминбанкда хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш билан боғлиқ бўлган асосий муаммолардан бири – бу ресурсларнинг етишмаслиги муаммоси эди. Ушбу муаммони ҳал қилиш мақсадида Грамин банк ўз филиалларининг ресурслар жалб қилиш ва кредитлар

³³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида/Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – № 6 (766). – 32-б.

беришдаги мустақиллигини оширди. Янги очилган филиалга Бош офис томонидан 1 йилгача муддатга молиявий ёрдам берилади. Филиал фаолият юритаётганига 1 йил тўлгандан сўнг ўз харажатларини ўзининг даромадлари билан тўлиқ қоплаш имконига эга бўлиши лозим.

Грамминбанкнинг қишлоқ жойларда фаолият юритаётган кичик бизнес субъектларига бераётган кредитлари учун ресурс манбаи сифатида давлат бюджети маблағлари ҳисобидан шакллантирилган Кредит фондлари маблағларидан ҳам фойдаланилади.

Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг депозит базаси етарли эмас. Бу эса, аҳолининг тадбиркорлик фаолиятини кредитлаш ҳажмини оширишга тўсқинлик қилади. Банкининг депозит базаси етарли бўлиши учун талаб қилиб олинadиган депозитларнинг брутто депозитлар ҳажмидаги салмоғи 30 фоиздан ошмаслиги керак.

Ҳозирги даврда республикамиз тижорат банклари талаб қилиб олинadиган депозитлардан тўғридан-тўғри ресурс сифатида фойдаланишмоқда. Бунинг натижасида банкларнинг соф фоизли спрэд коэффициентининг реал даражасига баҳо бериш қийин бўлмоқда. Чунки, соф фоизли спрэд коэффициентини аниқлаш методикасида талаб қилиб олинadиган депозитлар суммаси ва унга ҳисобланган фоизларни ҳисобга олишга рухсат этилмайди.

Тижорат банклари томонидан талаб қилиб олинadиган депозитлардан тўғридан-тўғри ресурс сифатида фойдаланилиши уларнинг ликвидлилигига нисбатан салбий таъсирни юзага келтиради, уларнинг соф фоизли спрэд коэффициентини реал даражасини аниқлаш имконини бермайди. Бу эса, ўз навбатида, қуйидаги сабаблар билан изоҳланади:

- талаб қилиб олинadиган депозитлар беқарор пассив ҳисобланади ва исталган вақтда эгаси томонидан талаб қилиб олинishi мумкин;

- соф фоизли спрэд коэффициентини ҳисоблашда талаб қилиб олинadиган депозитлар суммаси ва уларга тўланган фоизлар ҳисобга олинмайди;

– республикамиз тижорат банкларида талаб қилиб олинадиган депозитлар брутто депозитлар ҳажмида юқори салмоқни эгаллайди. Тижорат банкларининг жорий ликвидлилигига нисбатан Марказий банк томонидан ўрнатилган иқтисодий меъёрни ҳисоблаш методикасида банкларнинг жорий ликвидлилик коэффиценти ликвидли активларни талаб қилиб олинадиган депозитларга нисбати шаклида аниқланади. Ушбу методикада банкларнинг яқин 30 кун ичида қайтариладиган активлари ва яқин 30 кун ичида тўланадиган тўловлари суммалари ҳисобга олинади.

Учинчи боб бўйича хулосалар

Дехқон ва фермер хўжаликларида пул оқимининг заифлиги уларни гаровсиз микрокредитлаш имконини бермайди. Бундай ҳолатда суғурта компанияларининг суғурта полиси тижорат банклари кредитлари учун таъминот вазифасини ўташи мумкин. Бироқ, республикамиз тижорат банкларининг суғурта компанияларига нисбатан ишонч даражаси паст.

Тижорат банкларида хусусий тадбиркорлик субъектлари кредит тарихининг шакллантириш жараёнини ниҳоясига етказилмаганлиги уларнинг индивидуал рейтинги асосида кредит рискин баҳолаш имконини бермайди.

Дехқон ва фермер хўжаликларининг балансида юқори ликвидли гаров объектларининг етишмаслиги мавжуд бўлган ҳозирги шароитда пул оқими барқарор бўлган кичик бизнес субъектларини алоҳида ажратиб олган ҳолда, уларни кредитлаш шаклларида комплекс фойдаланиб кредитлаш масаласи долзарбдир.

Республикамиз тижорат банкларининг кредитлаш амалиётидаги камчиликлар ва ресурс базасининг етарли эмаслиги хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш амалиётига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Дехқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлашни такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги таклифларни ишлаб чиқдик:

1. Тижорат банклари томонидан барқарор пул оқимига эга бўлган ва тўловга қобиллик кўрсаткичлари юқори бўлган деҳқон ва фермер хўжаликларини алоҳида гуруҳга ажратган ҳолда, уларни гаровсиз микрокредитлашни йўлга қўйиш зарур.

2. Тижорат банклари томонидан деҳқон ва фермер хўжаликларига бериладиган паст фоизли микрокредитлар ҳажмини ошириш мақсадида, банкларнинг устав капиталида давлатнинг улушини, ушбу ресурсларни мазкур субъектларни имтиёзли микрокредитлашга йўналтириш шarti билан ошириш лозим.

3. Валюта сиёсатини либераллаштирилиши муносабати билан 2017 йил 5 сентябрдан бошлаб миллий валютамыз – сўмнинг АҚШ долларига нисбатан қарийб 2 баробарга қадрсизланганлигини ҳисобга олиб, кичик тадбиркорлик субъектларига, деҳқон ва фермер хўжаликларига бериладиган имтиёзли микрокредитлар суммасини икки баробарга ошириш лозим.

4. Тижорат банклари филиалларининг ресурслар жалб қилиш ва микрокредитлар беришдаги мустақиллигини ошириш зарур.

ХУЛОСА

Иқтисодчи олимларнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини микрокредитлаш хусусидаги илмий-назарий қарашларини ўрганиш натижалари кўрсатдики, биринчидан, қишлоқ хўжалик корхоналарининг молиявий ҳолатининг барқарор эмаслиги ва тўловга қобиллик даражасининг паст эканлиги уларнинг кредит муассасаларининг молиявий хизматларидан, шу жумладан, микромолиявий хизматларидан фойдаланиш даражасини оширишга тўсқинлик қилади; иккинчидан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини микромолиялаш жараёни давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватланиши лозим; учинчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва тармоққа етказиб бериладиган моддий-техника ресурслари ҳамда кўрсатиладиган хизматлар нархлари ўсиши ўртасидаги диспаратетнинг кучайиб борганлиги, давлат харид нархларининг пастлиги оқибатида аграр секторда ишлаб чиқариш рентабеллиги ва товар ишлаб чиқарувчиларнинг даромадлари иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан сезиларли даражада ортда қолмоқда; тўртинчидан, кўпчилик ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида, шу жумладан МДХ мамлакатларида қишлоқ хўжалик корхоналарининг кредит тўловига лаёқатлилиги паст даражада эканлиги кузатилмоқда.

2012-2015 йилларда Граминбанк томонидан берилган микрокредитларнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг салмоғини ўсиш тенденциясини кузатилганлиги Бангладешнинг аграр мамлакат эканлиги билан, қишлоқ хўжалигини кредитлашни Граминбанк кредитлаш фаолиятининг устувор йўналишларидан бири эканлиги билан изоҳланади.

2016 йилда Граминбанк томонидан берилган микрокредитларнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг салмоғини 2015 йилга нисбатан 1,0 фоизли пунктга пасайганлиги мазкур даврда уй ҳайвонлари сотиб олиш ва балиқчиликни

ривожлантиришга берилган кредитларнинг микрокредитларнинг умумий ҳажмидаги салмоғини 6,0 фоизли пунктга ошганлиги билан изоҳланади.

2012-2016 йилларда Граминбанк томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган микрокредитлар миқдорининг ўсиш тенденциясини кузатилганлиги, 2016 йилда мазкур микрокредитлар суммасини 2012 йилга нисбатан юқори даражада ошганлиги Граминбанк кредитлаш фаолиятининг устувор йўналишларидан бири эканлигидан далолат беради ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг фаолиятини ривожлантириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

“Paribas” банкнинг кредит қўйилмалари ҳажмида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган кредитларнинг салмоғини 2012-2016 йилларда пасайиш тенденциясига эга бўлганлиги қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини кредитлашни такомиллаштириш нуқтаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади.

“Paribas” банкнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига берилган микрокредитлар бўйича захира ажратмаси даражасини 2012-2018 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлганлиги ушбу субъектларга берилган кредитларнинг сифатини ёмонлашаётганлигидан далолат беради. Берилган кредитларнинг сифатини ёмонлашиши тижорат банкининг ликвидлилигига ва молиявий барқарорлигига нисбатан салбий таъсирни юзага келтиради.

Қишлоқ хўжалигининг бир қатор ўзига хос хусусиятлари (табиий иқлим шароитлари, ишлаб чиқариш циклининг муддати) сабабли қишлоқ хўжалиги кредит бозори узлуксиз фаолият олиб бора олмайди. Бу эса, давлат олдида ушбу соҳани назорат қилиб туриш муаммосини келтириб чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги ПҚ-2746-сонли “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари

тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, имтиёзли микрокредитларни қуйидаги шартларда берилиши белгилаб қўйилди:

- микрокредит суммаси – энг кам иш ҳақи миқдорининг 200 баробаригача;

- асосий қарзни тўлашга олти ой муддатли имтиёзли даврни ҳисобга олган ҳолда уч йил муддатга;

- йиллик фоиз ставкаси миқдорлари: битта иш жойи яратилганда – 9%, иккита иш жойи – 8%, учтадан тўрттагача иш жойлари – 7%, беш ва ундан ортиқ иш жойлари яратилганда – 6% миқдорида.

Ўзбекистон Республикасининг “Микромолиялаш тўғрисида”ги қонуннинг 4-моддасига мувофиқ, микрокредит - бу қарз олувчига тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун энг кам иш ҳақининг минг баробари миқдоридан ошмайдиган суммада тўловлилик, муддатлилик ва қайтариш шартлари асосида бериладиган пул маблағларидир.

“Микрокредит ташкилотлари тўғрисида”ги қонуни ҳам микромолиявий хизматлар амалиёти учун муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ, микрокредит ташкилоти – бу микрокредит, микроқарз, микролизинг бериш соҳасида хизматлар кўрсатиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва ушбу Қонунга мувофиқ бошқа микромолиявий хизматлар кўрсатувчи юридик шахсдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 15 майдаги “Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4725-сон Фармонида мувофиқ, микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликлари фаолиятига оид барча текширувлар режали тартибда назорат органлари томонидан тўрт йилда бир мартадан, бошқа хўжалик субъектларида эса фақат Ўзбекистон Республикаси Назорат қилувчи органлар фаолиятини

мувофиқлаштирувчи республика кенгаши қарорига асосан уч йилда бир мартадан кўп бўлмаган тартибда амалга оширилади.

2014-2017 йилларда Агробанк томонидан фермер хўжаликларига пахта ва ғалла ҳосилини етиштириш учун берилган имтиёзли кредитлар миқдорининг ўсиш тенденциясини кузатилганлиги ушбу давр мобайнида пахта ва ғалланинг харид нархларини ошиб борганлиги билан изоҳланади.

Агробанкнинг ўз маблағлари ҳисобидан берилган кредитлари миқдори таҳлил қилинган давр мобайнида беқарор бўлгани ҳолда, мазкур кредитлар миқдорининг кескин ошиши 2015 йилда кузатилган.

Агробанк томонидан қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган микрокредитлар миқдорини 2014-2017 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлганлиги Агробанк томонидан мазкур соҳада фаолият юритаётган субъектларни микрокредитлашга эътиборни кучаяётганлигидан ва имтиёзли микрокредитлаш жараёнини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш сиёсатини давом эттирилаётганлигидан далолат беради.

Агробанк томонидан қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган микрокредитлар нисбатан паст ставкада берилаяпти. 2017 йилда мазкур микрокредитларнинг ўртача йиллик фоиз ставкаси Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасидан 2 фоизли пунктга паст бўлган. Аммо, 2017 йилда микрокредитларнинг фоиз ставкаси салбий бўлган, яъни инфляция даражасидан паст бўлган.

Деҳқон ва фермер хўжаликларини микрокредитлашни такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги таклифларни ишлаб чиқдик:

1. Тижорат банклари томонидан барқарор пул оқимига эга бўлган ва тўловга қобиллик кўрсаткичлари юқори бўлган деҳқон ва фермер хўжаликларини алоҳида гуруҳга ажратган ҳолда, уларни гаровсиз микрокредитлашни йўлга қўйиш зарур.

2. Тижорат банклари томонидан деҳқон ва фермер хўжаликларига бериладиган паст фоизли микрокредитлар ҳажмини ошириш мақсадида,

банкларнинг устав капиталида давлатнинг улушини, ушбу ресурсларни мазкур субъектларни имтиёзли микрокредитлашга йўналтириш шарти билан ошириш лозим.

3. Валюта сиёсатини либераллаштирилиши муносабати билан 2017 йил 5 сентябрдан бошлаб миллий валютамиз – сўмнинг АҚШ долларига нисбатан қарийб 2 баробарга қадрсизланганлигини ҳисобга олиб, кичик тадбиркорлик субъектларига, деҳқон ва фермер хўжаликларига бериладиган имтиёзли микрокредитлар суммасини икки баробарга ошириш лозим.

4. Тижорат банклари филиалларининг ресурслар жалб қилиш ва микрокредитлар беришдаги мустақиллигини ошириш зарур.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. – Тошкент: Адолат, 2007. – 520 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. – Тошкент: Адолат, 2010. – 400 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги қонуни. 1995 йил 21 декабрь. 154-I-сон. Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ислоҳ қилиш ва тижорат банклари фаолиятини тартибга солишга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 11-33-б.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонуни. 1996 йил 25 апрель. 216-I-сон. Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ислоҳ қилиш ва тижорат банклари фаолиятини тартибга солишга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 34-51-б.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Лизинг тўғрисида”ги қонуни. 1999 йил 14 апрель. Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ислоҳ қилиш ва тижорат банклари фаолиятини тартибга солишга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 99-109-б.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Микрокредит ташкилотлари тўғрисида”ги қонуни. 2006 йил 20 сентябрь. Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ислоҳ қилиш ва тижорат банклари фаолиятини тартибга солишга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 75-81-б.
7. Ўзбекистон Республикасининг “Микромолиялаш тўғрисида”ги қонуни. 2006 йил 11 июнь. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 37-38-сон, 369-модда; 2013 й., 1-сон, 1-модда; 2014 й., 36-сон, 452-модда.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3383-сонли Қарори. www.lex.uz.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги “Пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3272-сонли Қарори. www.lex.uz.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 сентябрдаги “Республика банк тизимини янада ривожлантириш ва барқарорлигини оширишга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3270-сонли Қарори. www.lex.uz.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 сентябрдаги “Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5177-сонли Фармони. www.lex.uz.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 августдаги “Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш давлат жамғармасини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3225-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – №34. – 880-модда.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 июндаги “Тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва капиталлашуви даражасини оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3066-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – №26. – 577-модда.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 25 майдаги “Ташқи бозорларда маҳаллий маҳсулотларнинг экспорт қилиниши ва рақобатдошлигини таъминлашни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5057-сонли Фармони. www.lex.uz.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги “Касаначиликни янада ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2996-сонли Қарори. //Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – №21. – 390-модда.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. www.lex.uz.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 февралдаги “Кичик тадбиркорликни ривожлантириш Кафолат жамғармасини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-2768-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – №56. – 88-модда.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2746-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – №6. – 71-модда.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрдаги «Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатдан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-4848-сонли Фармони//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2016. - №40 (748). – 467-модда.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 16 мартдаги «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспортини қўллаб-қувватлаш жамғармаси фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2507-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2016. - №12 (720). – 110-модда.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 28 сентябрдаги «Тадбиркорлик субъектларига «ягона дарча» тамойили бўйича давлат хизматлари кўрсатиш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2412-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2015. - №40 (696). – 516-модда.

22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 6 майдаги «Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини янада ошириш ва уларнинг ресурс базасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2344-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2015. - №18 (674). – 217-модда.

23. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 15 апрелдаги «Тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш ва давлат хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ тартиботларни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2164-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2014. - №16 (620). – 178-модда.

24. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 7 апрелдаги «Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитни янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-4609-сонли Фармони//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2014. - № 15 (619). – 163-модда.

25. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 8 августдаги «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспортини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-2022-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2013. - № 33 (585). – 437-модда.

26. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 29 мартдаги «Микрокредитбанк» очик акциядорлик тижорат банкининг капиталлашиш даражасини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-

1945-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами.
– Тошкент, 2013. - № 14 (566). – 177-модда.

27. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 18 июлдаги «Ишбилармонлик муҳитини янада тубдан яхшилаш ва тадбиркорликка янада кенг эркинлик бериш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4455-сонли Фармони//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2012. - № 29 (529). – 328-модда.

28. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 24 августдаги «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-4354-сонли Фармони//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2011. - №34-35 (482-483). – 344-модда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг асарлари ва маърузалари

29. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.

30. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалиқ қондаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.

Дарслик ва ўқув адабиётлари

31. Макнотон Д. Банковские учреждения в развивающихся странах. В 2-х т. - Вашингтон: ИЭР Всемирного банка, 1994. – С. 323.

32. Ибадова Л.Т. Финансирование и кредитование малого бизнеса в России: правовые аспекты.–М.: Волтерс Клувер, 2006. – 231 с.

33. Исмаилов М.Д. Практика кредитования малого бизнеса за рубежом. – М: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2007. – 147 с.

34. Мухаммад Юнус, Алан Жоли. Создавая мир без бедности: социальный бизнес и будущее капитализма. Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2010. – 307 с.

35. Петренко И.Я., Чужинов П.И. Экономика сельскохозяйственного производства. – Алма-Ата: Кайнар, 1992. – 230 с.

36. Таджибаева Д.А. Микрофинансирование в Центральной Азии: теория, практика и перспективы развития. – Ташкент: KONSUDITINFORM-NASHR, 2011. – 256 с.

Илмий журналлардаги мақолалар ва статистик тўпламлар

37. Ястребова О., Субботин А. Рынок сельскохозяйственного кредита//Вопросы экономики. – Москва, 2005. – №6. – С. 25.

38. Фигуровская Н. Современное состояние сельского хозяйства требует результативных действий государства//Экономист. – Москва, 2009. – №8. – С. 43.

39. Юсупов М.С. Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. И.ф.б. фалсафа докт. Дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – 30-б.

40. Пиплз К. Развитие системы сельскохозяйственного кредита в США: уроки для России//Вопросы экономики. – Москва, 1997. - №8. – С. 156.

41. Тарасов А. Формирование регионального рынка зерна//Вопросы экономики. – Москва, 1997. - №8. - С. 145.

42. Боймуратов А.Д. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тижорат банклари томонидан кредитлаш амалиётини такомиллаштириш йўналишлари. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф..– Тошкент, 2008. – Б. 13.

43. Исмаилова С.С. Ўзбекистон Агросаноат мажмуасида лизинг фаолиятини ривожлантиришнинг иқтисодий асослари. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф..– Тошкент, 2009. – Б. 15.

44. Тошматов Қ.Ф. Фермер хўжаликларини кредитлаш механизмини такомиллаштириш орқали қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ривожлантириш. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф..– Тошкент, 2010. – Б. 14.

45. Хожибоев М.Ш. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида фермер ва деҳқон хўжаликларини кредитлаш тизимини такомиллаштириш. И.ф.н. илм. дар. ол. уч. ёз. дисс. автореф..– Тошкент, 2010. – Б. 19.

46. Сенат США согласился отменить субсидии фермерам на 24 миллиарда долларов. <http://lenta.ru/news/2012>.

Интернет сайтлари

www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий банки

www.agrobank.uz – АТБ “Агробанк”нинг расмий сайти

www.scopus.com - Diversification and bank efficiency in six ASEAN countries Thi Lam Anh Nguyen Finance Faculty, Banking Academy, 12 Chua Boc str., Dong Da dist., Hanoi, Viet Nam

www.elsevier.com/locate/gfj - Contents lists available at ScienceDirect
Global Finance Journal journal homepage